

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка**

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему

**«Психолого-педагогічне керівництво індивідуальним
розвитком особистості дитини в умовах воєнного
вторгнення (засобами казкотерапії)»**

Виконала : студентка II курсу, 63 групи
Спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Наумчик Яна Володимирівна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Притулик Наталія Валеріївна

Чернігів 2023

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2023 року

Студентка

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри *дошкільної та початкової освіти* протокол № _____ від «___» _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри _____

(підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Наумчик Я. В. «Психолого-педагогічне керівництво індивідуальним розвитком особистості дитини в умовах воєнного вторгнення (засобами казкотерапії)». 2023. 82с.

Дослідження індивідуального розвитку та особистісної безпеки у дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення є надзвичайно актуальним завданням і має важливе соціально-педагогічне та психологічне значення. Діти є однією з найбільш вразливих груп під час конфліктів і воєнних дій. Вони можуть переживати стрес, травмівні події, втрати та інші негативні впливи, які сильно впливають на їхнє емоційне та психологічне становище. Розвиток почуття безпеки допомагає дітям легше впоратися зі стресом та травматичним досвідом.

В розділі 1 магістерської роботи проаналізовано теоретичні аспекти досліджуваної теми, зокрема, вікові психологічні особливості дитини старшого дошкільного віку та вплив екстремальної ситуації військового конфлікту на розвиток особистості. Важливим став і аналіз значення впливу казки на формування почуття безпеки в дітей старшого дошкільного віку.

Розділ 2 присвячений дослідженню впливу казкотерапії на індивідуальний розвиток старших дошкільників в умовах воєнного вторгнення. Отримані результати дослідження дозволили нам розробити методичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти щодо застосування казкотерапії у психолого-педагогічній роботі з дітьми.

Ключові слова: почуття безпеки, дошкільний вік, казкотерапія, розвиток особистості.

ABSTRACT

Naumchyk Yana «Psychological-pedagogical guidance of the individual development of a child's personality in the conditions of a military invasion (by the means of fairy-tale therapy)». 2023. P 82.

The study of older preschool children's individual development and personal safety in the context of a military invasion holds significant socio-pedagogical and psychological importance. Children are particularly vulnerable during times of conflict and hostility, often encountering stress, trauma, and losses that profoundly impact their emotional and psychological well-being. Fostering a sense of security becomes crucial in aiding children to navigate through such stressors and traumatic experiences.

Chapter 1 delves into the theoretical underpinnings, examining the psychological aspects of older preschoolers and how extreme situations, such as military conflicts, influence their development. It highlights the significance of fairy tales in nurturing a sense of security in this age group.

Chapter 2 focuses on the impact of fairy-tale therapy on the individual development of older preschoolers amid military invasion. The findings inform methodological recommendations for educators in preschool institutions, offering guidance on incorporating fairy-tale therapy into their pedagogical and psychological practices.

Keywords: sense of security, preschool age, fairy tale therapy, personality development.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ABSTRACT.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	11
1.1. Вікові психологічні особливості дитини старшого дошкільного віку.....	11
1.2. Вплив екстремальної ситуації військового конфлікту на розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку.....	18
1.3. Психолого-педагогічний вплив казки на формування особистості дитини старшого дошкільного віку.....	24
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КАЗКОТЕРАПІЇ НА ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ.....	34
2.1. Організація та аналіз результатів дослідної роботи з проблеми індивідуального супроводу дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення.....	34
2.2. Методичні рекомендації для вихователів ЗДО щодо застосування казкотерапії у психолого-педагогічній роботі з дітьми.....	49
Висновки до розділу 2.....	53
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	58
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження індивідуального розвитку та особистісної безпеки у дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення є надзвичайно актуальним завданням і має важливе соціально-педагогічне та психологічне значення.

Діти є однією з найбільш вразливих груп під час конфліктів і воєнних дій. Вони можуть переживати стрес, травмівні події, втрати та інші негативні впливи, які сильно впливають на їхнє емоційне та психологічне становище. Розвиток почуття безпеки допомагає дітям легше впоратися зі стресом та травматичним досвідом.

Згідно Закону України «Про дошкільну освіту» заклади дошкільної освіти мають забезпечувати такі умови виховання, навчання та розвитку дітей, які би прийали збереженню їх фізичного здоров'я та психологічного розвитку [1]. «Державний стандарт дошкільної освіти» містить ряд положень, що стосуються безпеки дітей – це і безпечне середовище та санітарні стандарти, медичні аспекти та співпраця з батьками [3], але психологічний компонент, на жаль, практично ніде не згадується, попри те, що саме внутрішнє ментальне почуття безпеки є базовою потребою кожної людини.

Актуальність проблеми використання казкотерапії для формування морального світу та загальнолюдських цінностей у дітей дошкільного віку надзвичайно висока, особливо через дві обставини. По-перше, вітчизняна педагогічна наука поки не проводила належних наукових досліджень, які б враховували нові фактори, такі як військова агресія Росії, пандемія COVID-19 та інші. По-друге, умови інтеграції та урбанізації вітчизняної культури, а також діджиталізація значно позначилися на індивідуальному розвитку та почутті особистісної безпеки у дітей старшого дошкільного віку

Перенесені психологічні травми в дитинстві можуть мати відтерміновані наслідки у підлітковому віці та у дорослому житті у вигляді психоемоційних та поведінкових розладів, саме тому не виникає сумнівів, що теорія і практика психолого-педагогічної допомоги дітям, постраждалим

внаслідок військових дій має і надалі вдосконалюватись, враховуючи нові обставини, які з'являються.

Діти є майбутнім суспільством, і їхня безпека та стабільність мають важливе значення для майбутнього. Інвестування у розвиток почуття безпеки дітей може сприяти побудові більш стабільного та гармонійного суспільства в майбутньому.

Отже, на сьогоднішній день проблема формування почуття безпеки у дітей дошкільного віку розроблена недостатньо, це зумовлює актуальність обраної нами теми дослідження «Психолого-педагогічне керівництво індивідуальним розвитком особистості дитини в умовах воєнного вторгнення (засобами казкотерапії)».

Метою дослідження є теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості психолого-педагогічного супроводу індивідуального розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії в умовах воєнного вторгнення, розробити методичні рекомендації щодо теми нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є освітній процес в закладі дошкільної освіти дитини старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення.

Предметом дослідження є психолого-педагогічне керівництво індивідуальним розвитком дітей старшого дошкільного віку засобами казкотерапії в умовах воєнного вторгнення.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких **завдань**:

1) провести аналіз психолого – педагогічної та методичної літератури з проблеми індивідуального розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії в умовах воєнного вторгнення;

2) виявити вплив екстремальної ситуації військового конфлікту на розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку;

3) розробити та теоретично обґрунтувати методичні рекомендації щодо психолого-педагогічного керівництва індивідуальним розвитком особистості дитини в умовах воєнного вторгнення (засобами казкотерапії);

4) експериментально перевірити вплив казкотерапії на індивідуальний розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення.

Для реалізації поставлених завдань було використано комплекс методів дослідження:

– теоретичні – вивчення, об'єднання та порівняння джерельної бази для встановлення та узагальнення поточного стану вивчення проблеми індивідуального розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії в умовах воєнного вторгнення в галузі психолого-педагогічної, валеологічної, фахової та методичної літератури вітчизняних та зарубіжних авторів;

– емпіричні – застосування діагностичних методів (анкетування, інтерв'ю, бесіди) та педагогічного експерименту для визначення сучасного рівня індивідуального розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії в умовах воєнного вторгнення;

– методи математичної обробки отриманих емпіричних даних – збір, математична обробка результатів дослідження, їх аналіз якісно та кількісно, представлення у табличних і графічних формах з метою зафіксування, узагальнення та інтерпретації отриманих результатів в ході проведеної дослідної роботи.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Нормативно-правову базу дослідження складають Закон України «Про дошкільну освіту» (2017), «Базовий компонент дошкільної освіти в (далі БКДО) (2021)», «Про охорону дитинства» (2001) та інші. Вікові психологічні особливості дітей дошкільного віку досліджували такі вчені, як Д. Б. Ельконін, Л. А. Венгер, О.В.Запорожець, І. В. Зязюн, Ю.В. Коломієць, О. Л. Кононко, Н. М. Поддяк, Л.М. Шевченко; проблему впливу екстремальної ситуації військового конфлікту на розвиток

особистості дитини досліджували такі вчені, як О. М. Столяренко, Аль Масрі, А. Г. Маклаков, Д. А. Колмаков. Психолого-дидактичний вплив казки на формування особистості дитини старшого дошкільного віку вивчали Б. Беттельхейм, Р. Гарднер, К. Юнг, В. Пропп тощо.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробці і впровадженні в освітній процес ЗДО «Методичних рекомендацій використання елементів казкотерапії в освітній процес закладів дошкільної освіти» з метою психолого-педагогічного керівництва індивідуальним розвитком особистості дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії в умовах воєнного вторгнення. Отриманні результати дослідження можуть бути використані фахівцями в галузі педагогіки та психології для поглиблення знань і подальших досліджень проблеми керівництва індивідуальним розвитком особистості дитини в умовах воєнного вторгнення методами казкотерапії.

Апробація в процесі участі у таких конференціях, і публікації методичних рекомендацій:

«II Міжнародна науково-практична конференція «Modern problems of science, education and society». м. Київ, 24-26 квітня 2023 р.»;

«V Міжнародна наукова конференція «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття» (19 травня 2023 р.), м.Ужгород»;

Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації». м.Чернігів, 30 травня 2023 р.

Наумчик Я.В., Методичні рекомендації використання елементів казкотерапії в освітньому процесі закладів дошкільної освіти: методичні рекомендації для студентів спеціальності «Дошкільна освіта», працівників закладів дошкільної освіти та батьків. Чернігів, ФОП Баликіна С.М., 2022 – 50 с.

Експериментальною базою дослідження було обрано ЗДО Корюківської громади: Олександрівський ДНЗ «Малятко», Наумівський ДНЗ «Сонечко», Сядринський ДНЗ «Барвінок», Корюківський ДНЗ № 4 «Веселка», Корюківський ДНЗ №1 «Дельфін», Холминський ЗДО «Колосок», Білошицько-Слобідський ДНЗ «Струмочок», Козилівський ЗДО «Калинка».

Учасниками дослідження стало 176 осіб: 16 вихователів ДНЗ, 80 дітей, що навчаються в старших групах ЗДО та 80 батьків цих дітей.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 3-х публікаціях. 1- міжнародному науковому виданні, яке зареєстровано в Українському інституті науково-технічної експертизи та інформації МОН України, 1 – українському періодичному виданні та 1 – навчально-методичному посібнику та 1 методичні рекомендації щодо використання елементів казкотерапії в освітньому процесі закладів дошкільної освіти» [40 – 42].

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Основний зміст роботи викладено на 58 сторінках. Загальний обсяг роботи – 82 сторінки.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Вікові психологічні особливості дитини старшого дошкільного віку

Дошкільний вік визначається як період інтенсивного формування психіки, ґрунтуючись на передумовах, які склалися у ранньому дитинстві. В усіх аспектах психічного розвитку виникають новоутворення різного характеру, які відзначаються новими властивостями та структурними особливостями. Ці новоутворення виникають під впливом різноманітних факторів, таких як взаємодія з дорослими та однолітками, а також участь у різноманітних види діяльності, таких як ігрова та побутова.

Паралельно з формуванням нових елементів психічного розвитку виникають складні соціальні форми психіки, такі як особистість та її структурні компоненти, наприклад, характер та інтереси. Також виникають суб'єкти спілкування, пізнання та діяльності, а їхні базові складові - здібності та схильності. У цей час відбувається і подальший розвиток і соціалізація індивідуальної організації, що найбільш виражено в психофізіологічному рівні, пізнавальних функціях та психомоториці. Формуються нові психічні функції, а вивчення мови дозволяє здобути нові навички, необхідні для адаптації до соціальних умов і вимог життя [10; 13].

Дошкільне дитинство, яке триває від 3 до 6-7 років, визначається процесом сепарації, коли дитина відокремлюється від дорослих, що призводить до зміни соціальної ситуації. У цей період дитина відчуває бажання стати частиною дорослого життя та брати активну участь, але їй ще не досягне це бажання. Вона виражає бажання самостійності, що породжує рольову гру - самостійну діяльність дітей, яка моделює життя дорослих [19].

Зі слів Д. Б. Ельконіна, гра – «це символіко-моделюючий тип

діяльності, у якій оперативно-технічна сторона мінімальна, операції скорочені, а предмети умовні» [54, с. 29].

Тип діяльності дошкільника має моделювальний характер, об'єкт (ним є дорослий) відтворюється з акцентом на взаєминах. Ця операція неможлива без внутрішнього плану, де система своїх дій розглядається з урахуванням наслідків [54].

Д. Б. Ельконін виділив та охарактеризував чотири рівні розвитку гри у дітей дошкільного віку:

1. Соціальні ролі визначаються виключно діями, окрім того це операції, які повторюються без передісторії та подальшого розвитку. Вони не характеризують взаємовідносини.

2. Ролі визначені діями, але з урахуванням поділу функцій. Додаються маніпуляції предметами. Логіка гри визначається послідовністю дій у реальному житті, а їх кількість розширюється.

3. На цьому рівні у грі з'являються міжособистісні взаємини. Відбувається створення цілісного образу, дитина вживається в роль. Нелогічні дії з боку одного із учасників супроводжуються протестом іншого.

4. Раціональність правил виходить на перший план. Ролі суворо окреслені та всебічно характеризують взаємини. Процес спілкування відтворюється в логічній послідовності, враховуючи всі деталі. Функції персонажів гри є взаємопов'язаними [54].

Під час сюжетно-рольової гри розвивається уява дитини. Вона починає від заміщення одних предметів іншими та здібності приймати різні ролі, а потім переходить до ототожнення предметів та виконання дій з ними у своїй уяві [51, с. 115]. Гра впливає і на особистісний розвиток дитини, яка у грі відтворює та спробує на себе поведінку та взаємовідносини значущих дорослих, що в цей час виступають у ролі зразка для її власної поведінки. Це сприяє формуванню основних навичок спілкування з однолітками та розвитку почуттів та вольової регуляції поведінки [45, с. 31].

У результаті гри починає розвиватися рефлексивне мислення, що представляє собою здатність дитини аналізувати свої вчинки, мотиви та співставляти їх із загальнолюдськими цінностями, а також з вчинками та мотивами інших людей. Гра сприяє розвитку цієї здатності, оскільки надає можливість контролювати спосіб виконання дій, що входять у процес спілкування [54].

Засвоєння еталонів, зміна видів та змісту діяльності дитини призводить до зміни характеру її мислення. До кінця дошкільного віку виділяється перехід до сприйняття навколишнього світу з позицій об'єктивності. Розвиток мислення дитини відбувається в процесі педагогічного впливу, і його особливість полягає в активному освоєнні нею методів та засобів практичної та пізнавальної діяльності, які мають соціальне походження [53, с. 322].

За висновками О. В. Запорожця, володіння такими методами відіграє значущу роль у формуванні не лише високорозвиненого абстрактного, словесно-логічного мислення, але й мислення наочно-образного, яке є характерним для дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, розвиток мислення пройшов такі етапи:

- удосконалення наочно-дієвого мислення з врахуванням розвиваючоїся уяви;
- поліпшення наочно-образного мислення на основі довільної та опосередкованої пам'яті;
- початок активного формування словесно-логічного мислення завдяки використанню мови як інструмента для постановки та вирішення інтелектуальних завдань [55].

В дослідженнях О. В. Запорожця, Н. М. Поддяка та Л. А. Венгера було підтверджено, що перехід від наочно-дієвого до наочно-образного мислення відбувається завдяки зміні характеру орієнтовано-дослідницької діяльності. Орієнтування, засноване на методі проб та помилок, поступово змінюється

на цілеспрямоване рухове, потім зорове і, нарешті, розумове орієнтування [53].

У цьому віці увага дитини є мимовільною і спричиняється зовнішніми привабливими об'єктами, подіями та людьми. Переднім планом виступає інтерес, і дитина зосереджує увагу на чомусь або на когось лише протягом конкретного часового проміжку, під час якого зберігається безпосередній інтерес до особи, предмета або події.

Розвиток довільної уваги відбувається паралельно з появою егоцентричного мовлення. На ранніх етапах переходу від мимовільної уваги до довільної велике значення мають засоби, що спрямовують увагу дитини, та висловлювання своїх міркувань вголос [43, с. 201].

Під час переходу від молодшого до старшого дошкільного віку розвиток уваги відбувається наступним чином. Молодші дошкільнята можуть фокусувати увагу на цікавих їх картинках лише протягом 6-8 секунд, тоді як старші дошкільнята здатні утримувати увагу протягом 12-20 секунд. Вже на цьому етапі відзначається відмінності в ступені стійкості уваги у різних дітей. Це може бути пов'язано з типом нервової активності, фізичним станом і умовами оточення. Виявлено, що нервові та хворі діти частіше відволікаються, ніж спокійні та здорові [43, с. 203].

Процес розвитку пам'яті у дітей проходить шлях від мимовільної та безпосередньої до довільного та опосередкованого запам'ятовування та пригадування. Дослідження З. М. Істоміної [51] підтверджує, що у молодших та старших дошкільнят переважає мимовільна, зорово-емоційна пам'ять.

Перехід від мимовільної пам'яті до довільної можна розділити на два етапи:

- формування необхідної мотивації, що включає бажання щось запам'ятати або згадати;

- виникнення та вдосконалення необхідних мнемічних дій і операцій.

У дітей продуктивність запам'ятовування в ігровій діяльності виявляється набагато вищою, ніж поза грою. Віком 5-6 років зауважуються

перші перцептивні дії, спрямовані на свідоме запам'ятовування та пригадування, такі як просте повторення. Коли діти досягають 6-7 років, процес довільного запам'ятовування практично завершується.

У міру зростання дітей покращується швидкість вилучення інформації з довготривалої пам'яті та її перенесення в оперативну, а також збільшується обсяг та час дії оперативної пам'яті. Багато дітей середнього дошкільного віку володіють добре розвиненою безпосередньою та механічною пам'яттю, легко запам'ятовуючи та відтворюючи інформацію, яка цікавить їх. Це сприяє швидкому вдосконаленню мовлення, навчанню використовувати предмети домашнього побуту та добре орієнтуватися в просторі [47].

У старших дошкільнят спостерігається збільшений інтерес до малювання та конструювання. Початково цей інтерес виявляється у формі ігрових сценаріїв, де дитина, використовуючи малюнок, розіграє різні події, такі як боротьба тварин, переслідування або повсякденні сцени. Поступово акцент переміщується з самої активності малювання на створений результат - малюнок.

В межах ігрової діяльності виникає навчальний аспект. Хоча елементи навчання не виникають самостійно в рамках гри, вони вводяться дорослим. Під час гри дитина починає вивчати і навчається, розглядаючи навчальні завдання як рольові елементи гри, і незабаром вона вже виконує певні навчальні дії [54].

Також у період дошкільного дитинства відбувається активний розвиток уваги. У старших дошкільнят виявляються різні форми прояву уваги: сенсорна, інтелектуальна, моторна.

Виділяють такі функції уваги:

- активізація необхідних та гальмування непотрібних на даний момент психічних та фізіологічних процесів;
- цілеспрямований організований відбір інформації, що надходить;
- утримання, збереження образів певного предметного змісту доти, доки не буде досягнуто мети;

- забезпечення тривалої зосередженості, активності на тому самому об'єкті;
- регуляція та контроль протікання певної діяльності [47].

У розвитку уваги у дитячому віці визначається ряд етапів, а дошкільний вік сприяє формуванню здатності спрямовувати увагу під впливом складних інструкцій дорослого. У цей період також виникає елементарна форма довільної уваги, ініційована самоінструкцією. Увага проявляється найбільш стійко в ході активних дій, ігор та маніпуляцій з предметами під час виконання різноманітних завдань. У віці 7 р. відбувається розвиток та удосконалення уваги, включаючи вольову складову [53].

Отже, у старшому дошкільному віці відбуваються такі зміни у розвитку уваги: розширюється обсяг уваги, збільшується стійкість уваги, формується довільна увага, її концентрація стає значно вищою за обсягом та стійкістю. Також розвиваються елементи довільності у керуванні увагою, враховуючи розвиток мовлення та пізнавальних інтересів. Увага набуває опосередкованого характеру, а також з'являються елементи післядовільної уваги, яка представляє собою комбінацію довільної та мимовільної уваги.

Психологічне становлення – особлива форма предметних процесів. На сьогоднішній день виділяють орієнтовну та виконавчу частини у психічному розвитку дітей. О. В. Запорожець, Д. Б. Ельконін, П. Я. Гальперін докладно охарактеризували орієнтовну частину, відокремивши її від самої дії та виявили рівні формування орієнтації у дошкільнят. Варто зазначити, що на даному віковому етапі ця частина діяльності розвивається особливо інтенсивно. Задіяні три основні рівні: матеріальний, перцептивний та розумовий [54].

Відповідно до висновків у дослідженні Л. А. Венгера, окрім всього, відбувається інтенсивний розвиток сенсорних стандартів. Сприйняття через призму еталонів набуває опосередкованого характеру, дозволяє перейти від суб'єктивної до об'єктивної характеристики навколишнього світу [19].

Індивідуальний розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку – це неперервний та унікальний процес поступового розширення та збагачення особистісних, когнітивних, соціальних та емоційних можливостей. Цей процес включає в себе здобуття нових знань, навичок, формування цінностей, розвиток самосвідомості та вміння взаємодіяти з оточуючим середовищем. Індивідуальний розвиток дитини старшого дошкільного віку є унікальним, оскільки враховує індивідуальні особливості кожної дитини, її темпи, потреби та інтереси, сприяючи формуванню самостійної, творчої та адаптивної особистості.

В старшому дошкільному віці дитяче сприйняття, мислення, пам'ять, уява, мова та особистісний розвиток переживають значні трансформації. В цьому віці спостерігається інтенсивний розвиток інтелектуальної, морально-вольової та емоційної сфер особистості дітей. Дошкільники виявляють бажання розуміти себе та інших, розкривати мотивації, обирати лінію поведінки та оцінювати свої вчинки. Також проявляється схильність до практичного та розумового експериментування, узагальнення та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Мовлення стає більш грамотним, збагачується інтонаційним вираженням і поповнюється розширеним словниковим запасом.

Однак, зростаючі можливості передбачають збільшення навантаження на організм у процесі різних форм діяльності. У плані фізичної активності слід звернути увагу на формування постави, розвиток витривалості та сили [15, с. 56].

Таким чином, розвиток дитини в старшому дошкільному віці полягає у підготовці загальних, вихідних людських знань та умінь, психічних якостей та властивостей особистості, які потрібні кожній людині для життя у суспільстві. До них відносяться оволодіння мовою, предметами побуту, розвиток орієнтування в просторі та часі, розвиток людських форм сприйняття, мислення, уяви тощо.

1.2. Вплив екстремальної ситуації військового конфлікту на розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку

Життя людей в значних розмірах визначається тим, чи йде мова про період миру чи воєнний конфлікт. Це відображається в ставленні особистості до себе, близьких і оточуючого світу. У мирний час людина може будувати своє майбутнє, визначати перспективи та планувати, тоді як в умовах війни з'являється фактор невизначеності, що суттєво впливає на життєву сферу, зокрема дітей, включаючи старших дошкільників.

Воєнні події ставлять під серйозну загрозу життю і здоров'ю дітей. За даними ООН та ЮНІСЕФ, станом на кінець березня, 2 млн дітей залишили Україну, а ще 2,5 млн отримали статус внутрішньо переміщених осіб через війну (ООН: через війну, 2022). При цьому 226 дітей загинули, 415 отримали поранення (Офіс Генерального прокурора, 2022). Ці дані свідчать про те, що діти є найбільш вразливою групою в умовах військового конфлікту, і вони потребують допомоги, уваги та комплексної підтримки для подолання життєвих труднощів та забезпечення нормального розвитку [32; 33; 41; 42].

Дані Офісу Генерального прокурора станом на 22 липня 2023 року свідчать про те, що в Україні через збройну агресію РФ загинули 496 дітей, а 1564 дитини постраждали від цього конфлікту. Ювенальні прокурори повідомляють, що 1068 дітей отримали поранення різного ступеня тяжкості [40].

Вплив воєнних подій на психіку людини, особливо дітей, є травмівним. Слід відзначити, що наразі недостатньо досліджено, як саме впливає довготривала участь дітей у ситуації військового конфлікту на їхнє психологічне здоров'я та чи здатна їхня емоційна сфера витримати тривалу напругу [46].

Діти, які тривалий час перебувають в умовах воєнного конфлікту, опиняються в складній ситуації. Це змушує дошкільників адаптуватися до умов, але існує ризик порушення розвитку одного з ключових аспектів для цього віку – емоційної сфери. Погіршення психоемоційного стану дітей стає

наслідком постійних негативних емоцій, які вони переживають. Психічна травма, отримана внаслідок воєнних подій, може загрожувати повноцінному когнітивному та психоемоційному розвитку [46].

Екстремальною вважається подія, яка для особистості несе загрозу її життю, здоров'ю та особистісній цілісності. Ступінь екстремальності визначається тривалістю, новизною, силою та невизначеністю проявів цих факторів [40].

Дослідниця О. Б. Столяренко запропонувала «класифікацію ситуацій за ступенем їх екстремальності, розглядаючи вплив воєнних подій на дітей старшого дошкільного віку. Вона виділяє такі типи ситуацій:

- 1) нормальний тип;
- 2) параекстремальний тип;
- 3) екстремальний тип;
- 4) гіперекстремальний тип [34, с. 147-150].

Автор вказує, що ситуації природного походження зазвичай легше переносяться людьми, оскільки вони сприймаються як результат природних сил. З іншого боку, антропогенні ситуації, такі як воєнні дії, негативно впливають на психіку людини, спричиняючи зміни у сприйнятті світу, життєвих цінностях та поведінці [34, с. 151].

Перебуваючи в екстремальній ситуації, людина безперервно використовує фізіологічні та психологічні адаптивні механізми свого організму. Важливо звернути увагу, що екстремальний стан, в якому знаходиться людина може як сприяти залученню її ресурсів, так і призводити до погіршення стану здоров'я та психічної стійкості.

Екстремальна ситуація завжди приносить травмівний вплив на організм людини в цілому. У контексті військового конфлікту, вплив на організм дитини є особливо важливим, оскільки діти вимагають особливих зусиль для подолання наслідків подій. Емоційна сфера дитини особливо сильно реагує на довготривалу травматичну ситуацію, таку як тривалі воєнні дії, і може призвести до посттравматичного стресового розладу [31].

Діти дошкільного віку, через свої вікові особливості, ще не в змозі проводити самостійну психологічну обробку негативного впливу травматичної ситуації. У старшому дошкільному віці психіка дитини, була ще незрілою, не може ефективно протистояти негативним чинникам зовнішнього впливу, що робить дитину вразливою до негативного впливу екстремальної військової ситуації [29].

Ситуація воєнного конфлікту для дітей є стресовою подією, яка викликає постійний комплекс негативних реакцій. Перебуваючи в таких умовах, діти починають відчувати реакції, що включають загрозу, що діє на відстані, оцінювання та емоційне переживання цієї загрози, а також фізіологічні та соматичні наслідки цих переживань [20].

Під час опрацювання цієї проблематики слід також проаналізувати поняття «емоційного стресу», який виступає як афективне переживання, при якому людина відчуває несприятливі зміни в організмі, і саме це є свідченням того, що негативні емоції призводять до психосоматичних проблем. З огляду на сучасні погляди науковців (І. Г. Малкіна-Пих), емоційний стрес розглядається як здатність організму справлятися з вимогами, що висуваються йому ззовні. Слід зазначити, що при дії військової ситуації саме емоційний апарат першим реагує на подію та демонструє стресову реакцію [44].

Дослідження арабських вчених, зокрема Аль Масрі, акцентують, що найбільш сильними факторами, що впливають на психіку дитини під час війни, є тяжкі форми фізичного насильства, які відбувалися на її очах; звук вибухів снарядів, сирена тощо. Вчений зазначає, що пряме перебування на території воєнного конфлікту стає причиною гостро виражених ознак ПТСР (посттравматичного стресового розладу) у дітей старшого дошкільного віку. Через стан постійної напруги, викликаний військовими діями, дитина перестає бачити життєві перспективи, втрачає інтерес до раніше цікавої діяльності. Крім того, психотравмувальні події можуть стати для дитини причиною зупинки особистісного розвитку [18].

В умовах воєнного вторгнення діти позбавлені задоволення однієї із базових потреб людини – безпеки. За даними дослідження Gradus Research, 75% українських дітей мають виражені ознаки психологічної травми, що проявляються у вигляді тривожності, розладів сну, панічних атак, порушенням когнітивних функцій тощо [6].

А. Маслоу в ході багаторічних досліджень дійшов висновку, що потреба дитини в безпеці є домінуютьною, а її депривація може загальмувати чи деформувати подальший особистісний розвиток. Зі слів ученого, після задоволення фізіологічних потреб їх місце у мотиваційному житті індивіда займають необхідності іншого рівня, які в загальному вигляді можна об'єднати в категорію безпеки (потреба у безпеці, стабільності, залежно від дорослих найближчого оточення; захисті, свободі від страху, тривоги і хаосу, потреба у структурі, порядку, законі, обмеженнях тощо) [56].

А. Г. Маклаков зазначає, що діти, які переживають посттравматичний стрес схильні до прояву дезорганізованої поведінки, можуть грати в ігри, в яких помітний прояв особливостей психотравми, у них виникають нічні кошмари та повторювана поведінка [44].

Серед найбільш поширених симптомів у дітей, отримали психологічну травму, Д. А. Колмаков виділяє такі: складність під час сепарації; порушення сну; порушення комунікативної складової з батьками та однолітками; зниження рівня когнітивних процесів; поява нав'язливих думок, настороженості та підозрливості; поява страхів; підвищення рівня тривожності, можливе виникнення паніки; поява почуття провини [44].

В умовах воєнного вторгнення діти можуть не раз ставати не просто свідками, а і жертвами різноманітних подій, що травмуватимуть їх психіку. Дратівливість, тривожність та полохливість, соматичні прояви психологічної напруги – це лише частина викликів, з якими стикаються сучасні працівники закладів дошкільної освіти. Згідно результатів дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», близько 18 % дітей дошкільного віку по

кілька разів на тиждень пропускають заняття в садочках, і основною причиною цього є повітряні тривоги [49].

П. Сміт та В. Юле, працюючи з дітьми, що постраждали від війни, виділили такі посттравматичні стресові реакції, як інтрузивні спогади, флешбеки, уникання, фізіологічну збудливість. Але старші дошкільники, на відміну від дітей молодшого віку, можуть вже не показувати свої почуття та страхи. Натомість, вони вчаться керувати виразом власних емоцій, користуватися ними [11].

Дуже часто дорослі, своєю поведінкою, можуть непрямо сигналізувати дітям про необхідність стримання емоцій, що може викликати їх витіснення та уникання. Така декларація заборони на вияв емоцій часто призводить до погіршення психоемоційного стану дошкільнят. Тому важливим завданням працівників дошкільних закладів є допомога вихованцям у вираженні та розкритті їхніх почуттів та переживань.

Негативні наслідки тривожності, хоча вони загалом не впливають на інтелектуальний розвиток, можуть негативно позначитися на формуванні творчого мислення. Діти, які відчують тривогу, можуть виявляти страх або неувагу при заняттях новими видами діяльності, а їх рівень самооцінки часто залишається низьким. Такі діти можуть відчувати безпорадність і уникати нових викликів. Крім того, діти з підвищеною тривожністю можуть демонструвати страхи та виявляти труднощі у спілкуванні та взаємодії з оточуючими [16].

Одними з ключових емоційних станів у дітей дошкільного віку, що перебувають в умовах військового конфлікту є інтенсивний страх, тривога, розгубленість та безпорадність. Крім того, до реакцій, що характерні для дітей, які страждають на посттравматичний синдром належать:

- емоційна нестійкість;
- низький самоконтроль;
- жорсткість;
- конформність [17].

Реагування дитини на травматичну подію залежить від розвиненості нервової системи, психологічної зрілості, від рівня когнітивних здібностей і темпераментальних особливостей [16].

Необхідно також підкреслити значущість того факту, що емоційні реакції дітей на екстремальну військову ситуацію багато в чому визначаються реагуванням на цю подію дорослих. Так, рівень психоемоційної напруги дитини підвищується, якщо батьки демонструють розгубленість, пригніченість, нестримність емоційних реакцій [17].

Дитині дошкільного віку, яка пережила травматичну ситуацію, нелегко зрозуміти, що відбувається всередині, вона потребує постійної допомоги в розумінні власних емоцій та почуттів.

Те, як батьки зможуть допомогти своїй дитині пережити ці непрості часи, багато в чому визначатиме її подальше життя. Дані лонгітюдних досліджень говорять про те, що, хоча конфліктний досвід і постконфліктне середовище можуть негативно позначитися на психічному здоров'ї дитини, наявність захисних факторів, включаючи прийняття сім'єю та суспільством, можуть пом'якшити негативні наслідки війни, сприяти психосоціальному функціонуванню, тим самим знижуючи ризик психічних розладів [16].

Отже, можемо сказати, що, перебуваючи в екстремальній військовій ситуації, діти дошкільного віку переживають негативні емоційні стани, а саме: страх, тривогу, розгубленість, безпорадність, емоційну нестійкість, низький самоконтроль, жорсткість та конформність. Крім того, нами було окреслено важливість батьків у формуванні емоційного стану таких дітей. Аналіз цієї проблематики показує необхідність постійного психологічного супроводу дітей дошкільного віку внаслідок пережитих ними психотравмуючих військових подій. Перспективами подальшого вивчення цього питання є емпіричні дослідження емоційних станів дітей старшого дошкільного віку, які постраждали від воєнних дій.

1.3. Психолого-педагогічний вплив казки на формування особистості дитини старшого дошкільного віку

У роботі з дітьми старшого дошкільного віку ефективно використовується метод казкотерапії для попередження та корекції тривожних станів і страхів. Терапевтичні казки отримали визнання завдяки здатності полегшувати спілкування між дорослими і дітьми, надаючи можливість пояснювати складні концепції та сприяючи підходу дорослих до дітей у спільній мові. За допомогою повчальних історій можна легко пояснити складні поняття та сприяти наближенню до дитини для спільного вирішення проблем.

Казкотерапія використовується як засіб систематичного педагогічного впливу на особистість для гармонізації емоційного стану дітей старшого дошкільного віку. Оскільки цей метод є однією з актуальних технологій корекційної роботи, він широко використовується педагогами-практиками у їхній повсякденній діяльності.

Історія роботи з казкою налічує безліч століть, а термін «казкотерапія» вперше з'явився у сімнадцятому столітті. Проте до появи досліджень видатних психотерапевтів і вчених, таких як Б. Беттельхайм, Р. Гарднер, К. Юнг, В. Пропп, казки розглядали як форму розваг для нижчих верств суспільства. Нові дослідження збагатили наше розуміння ролі казок у психологічному розвитку [15; 20].

Є. Заїка пропонує наступний механізм впливу казки на свідомість дитини:

1. Ідея.

Поступовість. Відновлення природної динаміки онтогенезу: поступово переходимо від відчуттів до вищих психічних функцій, від невербальних форм взаємодії до вербальних. При цьому нарощуємо словниковий запас і пов'язуємо «нижчі» психічні функції з «вищими».

Обмін. Отримуючи щось у грі від когось, дитина щось віддає. У такий спосіб підтримується гармонійна рівновага. Отримуючи щось у казковій країні, дитина теж робить символічний подарунок.

2. Засоби.

Жвавість. Наділення абстрактних чи неживих об'єктів властивостями живих істот.

Візуалізація. Подумки наділення оживленої істоти якоюсь персоналією з арсеналу знайомих образів рослинного, тваринного, людського, казкового, предметного та іншого знайомого світу.

Обмеження. Введення антагоністичного образу, або «правило-обмежувач».

3. Об'єкти.

Внутрішні. Я-відчуття (5 модальностей), руху, почуття, бажання; риси характеру, мотиви, ідеї, думки та інші «продукти» внутрішньої психічної активності.

Зовнішні. Предмети та об'єкти навколишнього світу: жива та нежива природа, люди, взаємини між ними [52, с.8].

Казка, як інструмент виховання, відкриває перед дитиною не лише нові аспекти зовнішнього світу, але й глибші рівні її внутрішнього космосу. Вона стимулює розвиток інтелектуальних та підсвідомих процесів, розширюючи горизонти сприйняття навколишнього та внутрішнього середовища. Казка, подібно до літератури інших жанрів, працює над формуванням світосприйняття, але вона робить це, не ставлячи перед дитиною великих вимог до знань і морального досвіду. Таким чином, вимоги до дитячої аудиторії в контексті казкової терапії стають доступними та адаптованими до їхнього рівня розвитку. Це визначає ефективність казкотерапії серед старших дошкільнят, роблячи її однією з передових психолого-педагогічних технологій.

Терапія заснована на вихованні дитини через приклад героїв, де вона сама вчиться розбирати, аналізувати та шукати вихід із ситуацій, які з нею

відбуваються. Наприклад, казка може допомогти зрозуміти, що кожна людина помиляється і це нормально, навчити визнавати свою неправоту, дружити, допомагати друзям у біді тощо.

У дитячій терапії та педагогіці казки використовуються, щоб:

- допомогти дитині подолати різні страхи: замкнутого простору, темряви, води, тварин, різких звуків тощо;
- виховати необхідні риси характеру та особистості: сміливість, комунікабельність, ініціативність, посидючість, вміння доводити розпочате до кінця;
- допомогти навчитися правильно поводитися у складних ситуаціях;
- позбутися комплексів;
- боротися із різними психологічними порушеннями;
- сформувати правильні поняття про добро і зло;
- розвинути уяву, фантазію та творче мислення;
- з дитинства прищепити дитині правильні цінності [45].

Привабливість казкотерапії для педагогів полягає, передусім, у її універсальності. Шляхом аналізу вигаданих дітьми казок можна отримати цінний взірець їхнього світосприйняття, поточних переживань та стратегій подолання труднощів. Використовуючи казку, вихователь отримує можливість пропонувати дітям та їхнім батькам нові методи та шляхи вирішення проблем.

Участь у казкотерапевтичних заняттях допомагає дітям накопичувати позитивний емоційний досвід, зміцнюючи їхній соціальний імунітет. Спільне розглядання персонажів та аналіз їхнього способу подолання труднощів сприяє не лише самоаналізу дитини, але й вивченню нових методик подолання життєвих труднощів.

Казка розвиває уяву дитини, розширює її світогляд. Слухаючи та аналізуючи казки, людина відкриває для себе різноманітні життєві ситуації, які можуть виявитися корисними у майбутньому, активізуючись за потреби.

Найважливішим аспектом казкотерапії є створення особливого зв'язку між дитиною та дорослим, заснованого на довірі та впевненості. У процесі казкотерапії, негативні персонажі, які уособлюють дитячі страхи та комплекси, перетворюються на позитивних героїв, сприяючи позитивному зростанню та розвитку [39].

Існують різноманітні методи використання казок у роботі з дітьми, які можна наочно представити через декілька практичних прийомів:

Творче малювання за мотивами казки. Кожен малюк обирає та розфарбовує фрагмент казки, що найбільше вразило, зображуючи улюбленого героя.

Обговорення поведінки та мотивів персонажів. Виявлення страхів у дітей сприяє глибокому обговоренню вчинків героїв та формуванню позитивних цінностей.

Інсценування епізодів казки. Крім психолого-педагогічного впливу, цей метод сприяє розвитку творчих здібностей. Ролі розподіляються між дітьми, враховуючи їхні емоційний стан.

Використання казки як притчі. Казка стає моделлю поведінки, а педагог удосконалює взаєморозуміння, дізнаваючись, яку казку чули діти та які персонажі сподобалися, проводячи обговорення.

Ці педагогічні методи, запропоновані авторами, дозволяють використовувати казки як ефективний інструмент для розвитку та виховання дітей [36].

Казкотерапію можна успішно впроваджувати в роботі з дітьми на різних етапах: профілактичному, діагностичному та корекційному. Важливо звернутися до ключових функцій казкотерапії, які, за висловами визнаних психологів у цій галузі (Є. Цопа, Є. Заїка, Д. Арановський-Дубовіс), стають особливо актуальними на сучасному етапі:

Діагностична функція: Казка може виступати як проєктивний метод, що дозволяє досвідченому педагогові точно визначити причини проблеми, з якою зіткнулася дитина.

Терапевтична функція: Казка використовується для психологічної підготовки дітей до емоційно напружених ситуацій, символічного відображення фізіологічних та емоційних стресів, а також для вираження та прийняття своїх дій у кризових ситуаціях.

Виховна функція: Казка, яка не є директивною, стає ефективним інструментом виховання. Вона дозволяє м'яко пояснювати дітям, як слід вчиняти, а що може призвести до негативних наслідків.

За допомогою цих функцій казкотерапія сприяє не лише розвитку та вихованню дітей, але і вирішенню їхніх психологічних проблем [39].

Для реалізації різних функцій казкотерапії можуть використовуватися як народні, так і авторські казки, а також спеціально створені сучасні твори з певною метою. Фахівці-казкотерапевти акцентують увагу на різноманітності таких видів казок для психотерапевтичної, діагностичної та виховної роботи:

Художні казки: Мають комплексні аспекти, включаючи дидактичний, психокорекційний та навіть медитативний підхід. Народні казки, відзначені своєю давністю та відсутністю конкретних авторів, несуть важливі психологічні ідеї. Авторські художні казки, будучи образними та емоційними, відмінно підходять для висвітлення внутрішніх переживань.

Дидактичні казки: Створюються педагогами для закріплення навчального матеріалу. У цих казках абстрактні символи стають відомими персонажами, живуть у казковому світі та допомагають розкривати зміст і важливість різних знань.

Психокорекційні казки: Створюються для невисокотравматичного впливу на поведінку дитини. Їх мета – заміна неефективного стилю поведінки на більш продуктивний та пояснення дитині сенсу того, що відбувається. Застосування психокорекційних казок може бути обмеженим за віком та характером проблем (неадекватна, неефективна поведінка) [30].

Психотерапевтичні казки відзначаються тим, що вони залишають дитину із питанням, яке стимулює процес особистісного зростання. Більшість таких казок призначені для розгляду проблем життя та смерті, відношення до

надбань і втрат, любові та визначення власного шляху. Ці твори виявляються особливо ефективними там, де інші психологічні техніки можуть бути неефективними. Психотерапевтичні казки охоплюють широкий спектр тем та питань, і до них можна віднести казки, створені самими дітьми, ті, які утворюються у спільноті з дорослими, притчі, а також історії з Старого Заповіту та деякі твори Г.-Х. Андерсена.

О. В. Зеленко розкриває значення казкотерапії: впливає на праву та ліву півкулю головного мозку; казки активізують мислення, уяву, пам'ять, психічні процеси; задіяні глибинні структури психіки; казки передають інформацію у стислому вигляді; передають суб'єктивні враження, переживання у стереотипній формі; збагачують модель світу; метафоричні вирази, вимоги до них; стереотипність (золоті руки; їжаківі рукавиці; біла ворона, синя панчоха); відповідність ментальності, освіти; етнічні вимоги (національні, регіональні особливості); вікова відповідність [16, с.46].

Казкотерапія багатопланова, вона включає різні методи, техніки та форми роботи, спрямовані на вирішення психодіагностичних, корекційних, розвиваючих та терапевтичних завдань. До класичних форм роботи можна віднести розповідь казок та їх аналіз, створення історій, переписування та дописування авторських та народних казок, вирішення казкових завдань, драматизацію казок, програвання епізодів, введення у казку нових персонажів. Крім цього активно використовуються арт-терапевтичні техніки (малювання казок), казкова лялькова терапія, тілесно-орієнтовані техніки, підбір музики до казки, складання реклами казки, написання пісеньки головного героя. Все це дозволяє в рамках групових корекційно-розвивальних занять використовувати казкотерапію для роботи з більшістю причин і проявів тривожності, проблем у відчутті безпеки. Казкотерапія є значним інструментом розвитку дитини. У процесі слухання, вигадування та обговорення казки у дитини розвиваються фантазія, творчість. Вона засвоює основні механізми пошуку та прийняття рішень.

Казкова терапія представляє собою вивчення та розкриття внутрішнього та зовнішнього світу, рефлексію пережитого, моделювання майбутнього та індивідуальний підбір «особистої» казки для кожної дитини.

У казках відображаються всі аспекти людського життя, вони формують моделі стосунків, визначають цінності та ідеали, сприяючи таким чином формуванню духовно здорової та компетентної особистості. Обов'язковий «щасливий кінець» стає ключовим елементом цього методу терапії, допомагаючи дітям подолати страхи та комплекси.

Казкотерапія виступає як метод, що використовує накопичений в процесі історичного розвитку досвід для інтеграції особистості та розширення взаємодії людини з оточуючим світом. Її основний принцип полягає в цілісному, духовному розвитку людини, створенні сприятливого середовища для формування цілісної та творчої особистості.

У підсумку, казкотерапія може ефективно впливати на попередження страхів у дітей старшого дошкільного віку через використання казок як стійкого засобу передачі досвіду. Казки впливають на несвідомий рівень та надають педагогу широкий вибір сюжетів для роботи, відповідаючи віковим особливостям дітей та сприяючи вивільненню емоцій, що були витіснені.

Висновки до розділу 1

Аналіз психолого-педагогічних, науково-методичних і літературних джерел, що стосується використання казкотерапії в роботі з дітьми дошкільного віку у педагогічній теорії та практиці, розкриває неоднозначність в трактуванні цього терміна на етапі його становлення як самостійного напрямку у психології та педагогіці.

Різні автори розглядають поняття «індивідуального розвитку», «казкотерапія» у різних контекстах, що відображає різноманітність підходів та тлумачень у наукових та педагогічних дослідженнях.

Індивідуальний розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку – це неперервний та унікальний процес поступового розширення та збагачення особистісних, когнітивних, соціальних та емоційних можливостей. Цей процес включає в себе здобуття нових знань, навичок, формування цінностей, розвиток самосвідомості та вміння взаємодіяти з оточуючим середовищем. Індивідуальний розвиток дитини старшого дошкільного віку є унікальним, оскільки враховує індивідуальні особливості кожної дитини, її темпи, потреби та інтереси, сприяючи формуванню самостійної, творчої та адаптивної особистості.

Різні автори розглядають поняття «казкотерапія» у різних контекстах, оскільки ця технологія застосовується у різних сферах, таких як освіта, медицина, психологія і інші. Варто відзначити, що при всій різноманітності поглядів і визначень спостерігається схожість у всіх визначеннях, особливо в контексті формування життєвого сценарію через казки, а також у переосмисленні та моделюванні змін у майбутньому.

Важливо враховувати, що різні галузі застосування казкотерапії можуть призводити до різноманітних тлумачень, але загальна тенденція полягає в визнанні її важливості для формування життєвих компетенцій у дітей та можливості впливу на їхню психоемоційну сферу та індивідуальний розвиток особистості дошкільника.

Під час аналізу вчених досліджень, присвячених індивідуальному розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку, розкрили сутність та особливості цього періоду дитинства, детально вивчили вплив екстремальних ситуацій, зокрема військового конфлікту, на розвиток особистості старшого дошкільника, а також розглянули психолого-дидактичні аспекти казкотерапії.

Згідно з висновками науковців, визначено, що період дошкільного дитинства охоплює віковий діапазон від 3 до 6-7 років, під час якого настає сепарація від дорослих, відбувається розвиток індивідуально-типологічних особливостей дитини, а також засвоєння еталонів діяльності та зміна характеру мислення. Перехід від наочно-дійового до наочно-образного мислення відбувається через зміну характеру орієнтовно-дослідницької діяльності. Важливим аспектом цього періоду є формування почуття безпеки, яке тісно пов'язане з дією зовнішніх обставин.

Проведено аналіз нормативних актів у галузі дошкільної освіти, зокрема законів, методичних рекомендацій і програм, що стосуються формування почуття безпеки у дітей дошкільного віку. Зосереджено увагу на Конституції України, Законі України «Про дошкільну освіту», Державному стандарті дошкільної освіти, методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України, а також програмах дошкільної освіти, дотримуючись міжнародних зобов'язань України.

Аналіз статистичних даних вказує на те, що до кінця березня 2022 року понад 2 мільйони дітей залишили Україну, а ще 2,5 мільйона отримали статус внутрішньо переміщених осіб. За інформацією Офісу генерального прокурора на 22 липня 2023 року через збройну агресію Російської Федерації загинули 496 дітей, а загалом постраждали 1564 дитини. За даними ювенальних прокурорів, 1068 дітей отримали поранення різного ступеня тяжкості.

Діти, які тривалий час перебувають в умовах військового конфлікту, стають заручниками надзвичайно важкої ситуації. Відзначається погіршення

психоемоційного стану дітей, що призводить до ризику не лише фізичної, а й психічної травматизації, що загрожує повноцінному когнітивному та психоемоційному розвитку.

У цьому контексті ефективним засобом попередження та корекції тривожних станів та страхів у дітей старшого дошкільного віку є застосування методу казкотерапії. Для нашого дослідження цей метод психокорекції виявляється ключовим, оскільки через казку можна сприяти формуванню почуття безпеки у дитини, обробити травматичний досвід психіки та покращити загальний психоемоційний стан дитини.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КАЗКОТЕРАПІЇ НА ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ

2.1. Організація та аналіз результатів дослідної роботи з проблеми індивідуального супроводу дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення

Теоретичний аналіз питання виправдав проведення експериментального дослідження, використовуючи логіку наших теоретичних положень, для розробки конкретного змісту індивідуального розвитку дітей в умовах воєнного вторгнення за допомогою казкотерапії та вирішення поставлених завдань.

Для дослідження впливу казкотерапії на індивідуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення нами була розроблена програма дослідження:

- 1) визначення досліджуваної вибірки та вибір методів збору первинної інформації;
- 2) застосування методу казкотерапії з дітьми;
- 3) проведення емпіричного дослідження, обробка та інтерпретація отриманих результатів;
- 4) розробка методичних рекомендацій щодо психолого-педагогічного керівництва індивідуальним розвитком особистості дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії в умовах воєнного вторгнення.

Експериментальна база дослідження – заклади дошкільної освіти заклади Корюківської ОТГ: Олександрівський ДНЗ «Малятко», Наумівський ДНЗ «Сонечко», Сядринський ДНЗ «Барвінок», Корюківський ДНЗ № 4 «Веселка», Корюківський ДНЗ №1 «Дельфін», Холминський ЗДО «Колосок», Білошицько-Слобідський ДНЗ «Струмочок», Козилівський ЗДО «Калинка».

Перед початком експерименту групи дітей, перебували в природних звичайних умовах. Учасниками дослідження стало 176 осіб: 16 вихователів ДНЗ, 80 дітей, що навчаються в старших групах ЗДО та 80 батьків цих дітей.

У віці 4-6 років мова казки є найзрозумілішою для дитини. Саме через казку у такому віці дошкільник засвоює найліпше соціальний досвід. Тож будь-яке завдання дитина виконає краще та з більшим задоволенням, якщо захопити її казковим сюжетом.

Безсумнівно, діти люблять коли їм читають. Казки надають великі можливості, що охоплюють різні теми для занять. Під час роботи з казками накопичується досвід, який дозволяє оцінити можливості тих чи інших фантастичних історій. Наприклад, діти малоактивно реагують на казки написані спеціально, щоб впливати на почуття. Вони краще реагують на історії, які мають захоплюючий сюжет. А ще, дітей стомлюють «кострубаті» історії – вони їх одразу полишають. Тому, підбір готових до складання авторських казок, а також способи їх застосування потребують від дорослих неабиякої вибірковості та майстерності.

Процес казкотерапії бажано не обмежувати тільки читанням казки. Просте прочитання казки не несе у собі терапевтичного навантаження. Слід обіграти, ретельно проаналізувати, зробити оцінки та висновки щодо її змісту.

Зміст казки має відповідати віку, потребам та можливостям дитини.

Після прочитання він має супроводжуватись детальним обговоренням її сюжету. Коли ви читаєте або розповідаєте історії дитині, у її свідомості формується так званий банк життєвих ситуацій, дитина може зрозуміти закони світу, в якому вона народилася і живе.

Життєві приклади та пошук залежностей із реальними явищами відбувається у той момент, коли дорослий обговорює з дитиною казкові історії. Саме тоді активізується та розвивається банк знань про світ. Дитина розмірковує про своє призначення, досліджуючи власні здібності та

можливості, і природним шляхом формує можливість бачити причинно-наслідкові зв'язки та усвідомлено діяти.

Наступним етапом роботи можуть бути терапевтичні завдання, ігри, релаксаційні вправи. Так як, наприклад, малюнки можуть відображати реальні проблеми дитини, де конфлікт дозволяється в адекватній формі вираження та відтворення травмуючих подій у різних варіантах (заштрихування персонажів, що викликають страх у дитини).

Заключний етап може містити програвання важких ситуацій та способів їх вирішення, а також прослуховування казок із позитивно забарвленим прогнозом на майбутнє.

Казкотерапія активно використовується в ЗДО у роботі з дітьми, тому що це досить м'який метод психотерапії. Один із плюсів полягає в тому, що заняття можна проводити і вдома за рекомендаціями вихователів. Казкотерапія спрямована на збільшення словникового запасу дитини, розвиток творчого мислення, уяви, і навіть підвищення дитячої самооцінки. Важливе завдання у ранньому віці - ще й зацікавити дитину слуханням казок (інших творів дитячої літератури) та сформувати любов до книг.

Фундамент цього закладається саме з вивчення та читання казок. До сприйняття казки дитину потрібно підводити поступово, з дитинства, починаючи з колискових та ритмічних віршиків-примовок. Казку потрібно підбирати залежно від віку та особливостей характеру дитини.

Перші казки для дитини дошкільного віку мають бути нескладними та короткими, сенс казки має бути легко вловимим, а слова - зрозумілими: добре підійдуть народні казки з простими пропозиціями та з безліччю повторень, наприклад: «Ріпка», «Колобок», «Рукавичка» тощо.

У дошкільному віці дитині часто бувають доступніші і зрозуміліші казки про тварин. Підсумовуючи сказане, казкотерапія у роботі з дітьми дошкільного віку допомагає: легше подолати адаптацію до ЗДО; збагатити словниковий запас, розвинути мовну активність; розвинути уяву; розширити уявлення про навколишній світ; розвинути вміння розрізняти та переживати

емоції; сформувати відчуття психологічної захищеності; розвинути навички соціальної взаємодії, розрізняти добро і зло, цінувати кохання та дружбу; сформувати позитивні риси характеру, налагодити взаємини з дорослими та однолітками, уникнути конфліктних ситуацій; спеціальні терапевтичні казки дозволяють скоригувати поведінку на несвідомому рівні, зняти емоційну та м'язову напругу, знизити імпульсивність та тривожність.

Для застосування методу казкотерапії з дітьми старшого дошкільного віку нами були використані авторські казки (**Додаток А**) та казки Луїзи Дюсс (**Додаток Б**).

В кожному ДНЗ, де нами були використані терапевтичні казки, ніяких спеціальних умов для цього створено не було. Казки Луїзи Дюсс читали дітям в першій половині дня, здебільшого, зранку, адже в них йдеться про страхи, що може викликати у дошкільнят певні роздуми, емоції, переживання. Тому перед сном краще їх не читати.

Авторські казки, навпаки, можна використовувати перед тим, як вкласти дітей на денний сон.

Казки доктора Луїзи Дюсс використовуються для дітей як молодшого, так і старшого дошкільного віку. Казку читати потрібно дитині так, щоб вона закінчувалась питанням, зверненням до дитини. Під час читання казок варто звертати увагу на поведінку дитини, її реакції та відповіді на кінцеві питання, адже вони можуть містити патологічні сигнали на певні психічні порушення.

Авторські казки («Казка про Маленьку Повітряну Крапельку», «Казка про Друзів у Країні Миру і Любові», «Казка про Сонечко і Дощикову Краплинку», «Казка про Казковий Сад») написані з метою розвитку почуття безпеки у дошкільнят через метафору, ідентифікацію себе з головними героями, через створення сприятливого середовища, адже казки можуть створювати безпечну, надійну і фантастичну обстановку, яка допомагає дітям відчувати себе захищеними та комфортно.

Варто зазначити, що дошкільнята позитивно сприймали кожную казку, яку їм читали. Активно обговорювали проблемні питання, задавали свої

питання, якщо чогось не розуміли. Як правило, на початку читання казки, вони відчували психоемоційну-напругу, але потім, коли проблемна ситуація була розглянута, вирішена, діти показували полегшення.

Герої казок часто стикаються з проблемами, подолання яких допомагає їм вирости сильними та впевненими. Це допомагає дітям уявляти ситуації, вирішення яких може зміцнити їхнє внутрішнє почуття безпеки. Казки можуть показати, як герої змінюють свої погляди та емоції, щоб впоратися зі страхами та несподіванками. Це вчить дітей керувати своїми емоціями в різних ситуаціях.

Хід занять з використанням терапевтичних казок, здебільшого, виглядав наступним чином:

- 1) ритуал входження, гра «Привітання з героєм казки»;
- 2) розповідь-програвання казки;
- 3) обговорення подій що відбулися у казці, її героїв з дітьми;
- 4) якщо читали зранку, то використовували активні вправи, віршовані фізкульт-хвилинки з казковими героями та творчі поробки з дітьми на тему казки.

З метою дослідження впливу казкотерапії на індивідуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення нами було використано такий психодіагностичний інструментарій:

- 1) розроблена авторська анкета для вихователів ДНЗ щодо використання казкотерапії в своїй роботі;
- 2) для виявлення дитячих страхів була використана однойменна методика О. І. Захарова та М. О. Панфілової;
- 3) для відслідковування змін в індивідуальному розвитку дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення нами була розроблена анкета для батьків.

Методика О. І. Захарова та М. О. Панфілової спрямована на виявлення та уточнення основних видів страхів у дітей старше трьох років. Цей підхід

дозволяє охопити весь спектр страхів дитини, особливо в ситуаціях, коли вона не малює чи не виявляє інтересу до цього виду творчості.

Методика є синтезом модифікованої бесіди за О. І. Захаровим та тесту «Червоний будинок, чорний будинок». Модифікована розмова про страхи передбачає виявлення та конкретизацію переважаючих видів страхів, таких як темрява, самотність, смерть, війна і т.д. Перш ніж допомагати дітям подолати страхи, важливо визначити, які саме страхи вони відчують. Для цього застосовується спеціальне опитування за умови емоційного контакту, довірчих відносин і відсутності конфліктів. Розмова про страхи проводиться з допомогою знайомих дорослих або фахівців під час гри чи дружбі.

Під час бесіди важливо вести її спокійно та розгорнуто, ставити запитання та чекати відповідей типу «так» – «ні» або «боюся» – «не боюся». Питання можна періодично повторювати, а при стереотипному запереченні всіх страхів стимулювати дитину давати розгорнуті відповіді, наприклад, «не боюся війни». Важливо, щоб дорослий, що ставить запитання, знаходився поруч із дитиною, підбадьорював її і хвалив за щирість. Частіше дорослий повинен перераховувати страхи по пам'яті, іноді заглядаючи в список, а не читаючи його.

Отримані відповіді дитини групуються за видами страхів відповідно до системи О. І. Захарова. Якщо дитина відповідає позитивно в трьох з чотирьох-п'яти випадках, цей вид страху діагностується як присутній. Проведення цієї методики є простим і не вимагає спеціальної підготовки.

Психолог має намалювати контури двох будинків: чорного та червоного кольорів. Наступним кроком є пояснення дитині інструкції: потрібно «розселити» різні страхи по цим будинках, в чорний – ті, які дуже лякають, в червоний – ті, що не тривожать дитину.

Після виконання завдання дитині пропонується замкнути чорний будинок на замок (намалювати його), а ключ – викинути. Ця дія необхідна для того, щоб заспокоїти актуалізовані дитячі страхи.

Оцінка рівня розвитку почуття безпеки у дітей старшого дошкільного віку ґрунтується на кількох критеріях, визначених у розробленій нами анкеті (Додаток Е):

1. Рівень інформованості батьків щодо методу стабілізації психоемоційного стану та розвитку почуття безпеки у дитини, такого як казкотерапія.

2. Знання батьків про використання казкотерапії у дошкільних навчальних закладах (ЗДО).

3. Сприйняття змін у поведінці та психоемоційному стані дитини після застосування казкотерапії.

4. Здатність батьків встановлювати міжособистісне спілкування з дитиною на тему казкотерапії.

5. Розуміння дитиною власного почуття безпеки з точки зору батьків.

6. Зацікавленість дитини казками та їх вплив на її психоемоційний стан.

Також нами була розроблена анкета для вихователів ЗДО (Додаток Д) щодо використання ними методу казкотерапії в роботі з дітьми, містить вона такі питання: 1) досвід роботи в ЗДО; 2) використання казкотерапії в роботі; 3) результати та спостереження; 4) взаємодія з батьками; 5) перешкоди та виклики та 6) рекомендації.

На констатувальному етапі дослідження впливу казкотерапії на індивідуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення нами була використана методика О. І. Захарова та М. О. Панфілової, направлена на виявлення та уточнення видів страхів, що переважають у дітей.

Дослідженням було охоплено 80 дітей, 35% (28 осіб) з яких мають більше 12 страхів, 30% (24 особи) мають від 8 до 12 страхів, 16% (13 дітей) мають від 4 до 8 страхів та 19% (15 дітей) мають до 4 страхів. Отримані результати наведені на рис. 2.1.

Детальніше розглянемо кожен групу отриманих показників.

Серед страхів, які виявились актуальними для дітей з найменшими показниками, були вікові: зловісні істоти, страх загубитися та павуки, змії тощо.

Діти, які обрали від 4 до 8 сильних страхів, найбільше бояться смерті, залишитись наодинці, почуття самотності, темноти, зловісних істот, болю, лікарів.

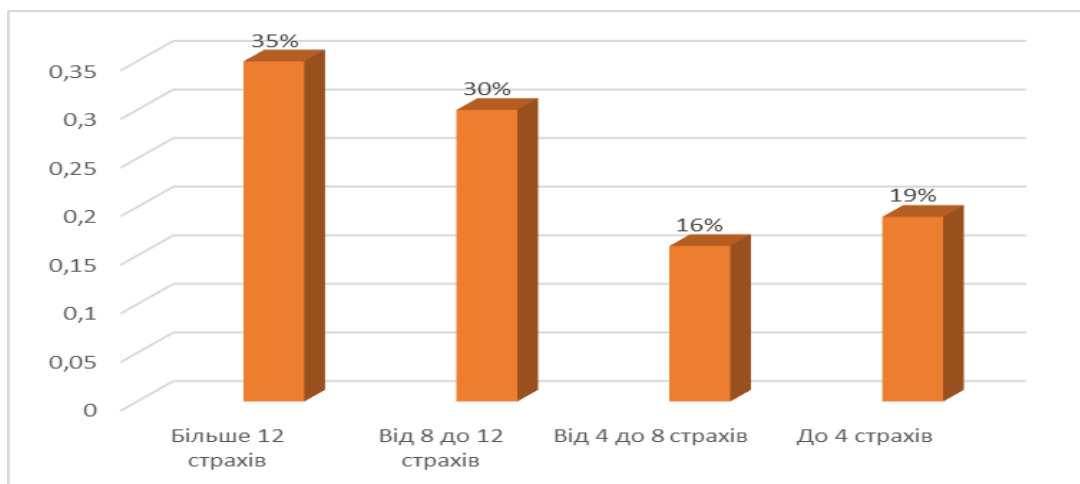

Рис. 2.1. Результати проєктивної методики О. І. Захарова та М.О.Панфілової.

Діти, які мають від 8 до 12 страхів, найчастіше називали: страх болю та крові, страх війни, страх вогню, страх смерті, страхи казкових персонажів. страхи покарань та самотності, лікарів, висоти та глибини.

Діти, що мали найбільшу кількість страхів акцентували увагу на війні, вибухах, вогню, пожежі, злих людях, болю та крові, страху втратити батьків, самотності, темряви, дощу та холоду, страшних снів, злих тварин, літаків.

На контрольному етапі дослідження впливу казкотерапії на індивідуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення ми отримали значно кращі результати.

Серед 80 дітей лише 14% (11 дітей) вказали на 12 і більше сильних страхів, 20% опитуваних (16 дошкільнят) мають від 8 до 12 страхів, 43% (34

особи) обрали від 4 до 8 сильних страхів та 23% (19 дітей) найбільше реагували на малу кількість страхів (до чотирьох).

Отримані показники свідчать про дієвість метафоричних ресурсів казки в роботі з дитячими страхами. Кількість дітей, що мали найбільше страхів зменшилась на 21% це є показником того, що дошкільнята переосмислили значення своїх переживань, пов'язаних з певними страхами, рівень їх психоемоційної напруги у зв'язку з цим знизився, вони навчилися в простій та м'якій формі говорити про складні речі.

Порівняльний аналіз отриманих даних зображений на рис. 2.2.

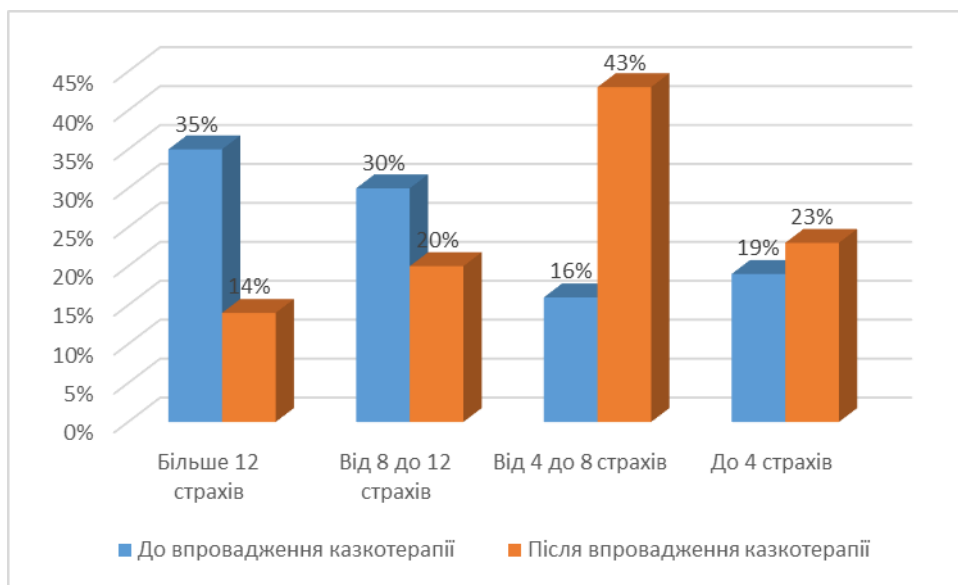

Рис. 2.2. Порівняльний аналіз результатів проєктивної методики О. І. Захарова та М. О. Панфілової на формувальному та контрольному етапах дослідження.

Для наочності ми проаналізували кількість дітей, що вказали на велику кількість страхів в кожному дошкільньому навчальному закладі.

Відповідно до цього, можна констатувати, що в Олександрівському ДНЗ «Малюк» кількість дошкільнят, що мали багато страхів зменшилась на 2, у Наумівському ДНЗ «Сонечко» на 1 дитину, у Сядринському ДНЗ «Барвінок» на 2 дошкільнят, у Корюківському ДНЗ №4 «Веселка» на 2 дитини, в ДНЗ № 1 «Дельфін» м. Корюківка також кількість дітей

зменшилась на 2 особи, в Холминському ЗДО «Колосок» на 3 дитини менше відчуває велику кількість страхів, в Білошицько-Слобідському ДНЗ «Струмочок» менше на 2 дітей та в Козилівському ЗДО «Калинка» також показник зменшився на 2 дитини.

Такі кількісні показники свідчать про дієвість обраних нами терапевтичних казок, про їх вплив на почуття безпеки дітей, адже велика кількість страхів викликає сильне психоемоційне напруження, що згідно з концепцією Маслоу, суперечить розвитку дитини та блокує його на всіх наступних рівнях.

Отримані дані відображено на таких рівнях таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Порівняльний аналіз кількості дітей з високими показниками страхів до та після впровадження казкотерапії

Назва ЗДО	Кількість дітей, що мають високі показники страхів	
	До впровадження казкотерапії	Після впровадження казкотерапії
Олександрівський ДНЗ «Малятко»	4	2
Наумівський ДНЗ «Сонечко»	3	2
Сядринський ДНЗ «Барвінок»	2	0
Корюківський ДНЗ № 4 «Веселка»	3	1
Корюківський ДНЗ №1 «Дельфін»	3	1
Холминський ЗДО «Колосок»	5	2
Білошицько-Слобідський ДНЗ «Струмочок»	4	2
Козилівський ЗДО «Калинка»	3	1

Графічно отримані дані зображенні на рис. 2.3.

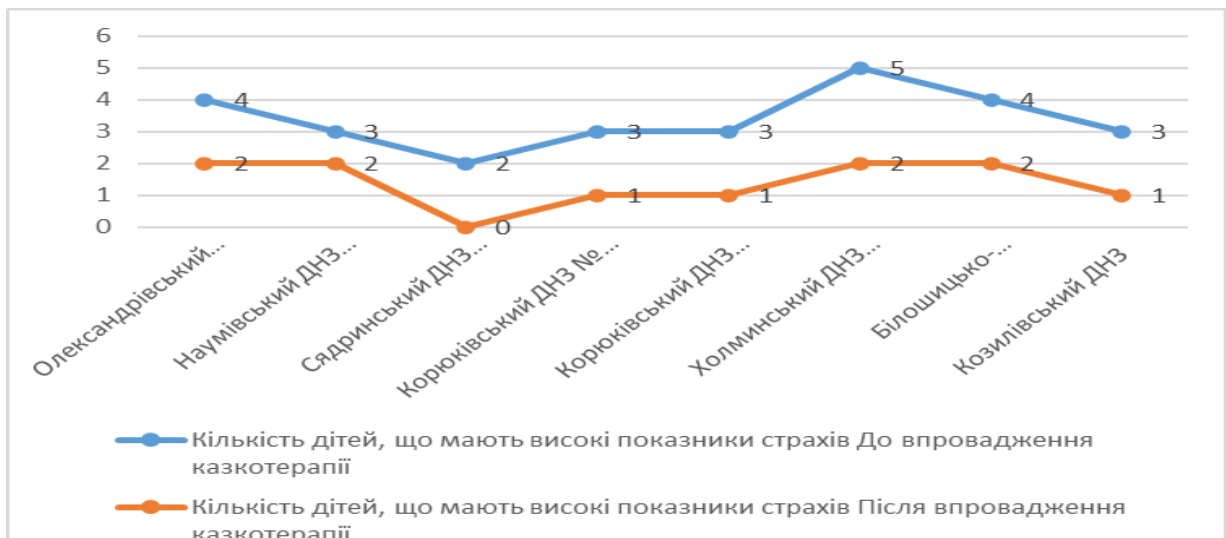

Рис. 2.3. Порівняльний аналіз кількості дітей з високими показниками страхів до та після впровадження казкотерапії.

Для відслідковування змін в індивідуальному розвитку дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення нами була розроблена анкета для батьків. Більш детально проаналізуємо відповіді респондентів.

На питання «Чи відомий Вам такий метод стабілізації психоемоційного стану та розвитку почуття безпеки у дитини як казкотерапія?» лише 38% батьків дали ствердну відповідь, 62% респондентів, відповідно, не знали про такий метод роботи з дітьми.

На питання «Які зміни ви помітили в поведінці, емоційному стані та взаємодії вашої дитини з іншими після впровадження казкотерапії в ЗДО?» респонденти дали такі відповіді: дитина стала більш спокійною, з дитиною стало більш цікаво розмовляти на складні теми, менше агресивності та роздратування.

За допомогою сервісу mentimeter ми сформували найбільш розповсюджені відповіді респондентів (рис. 2.4.)

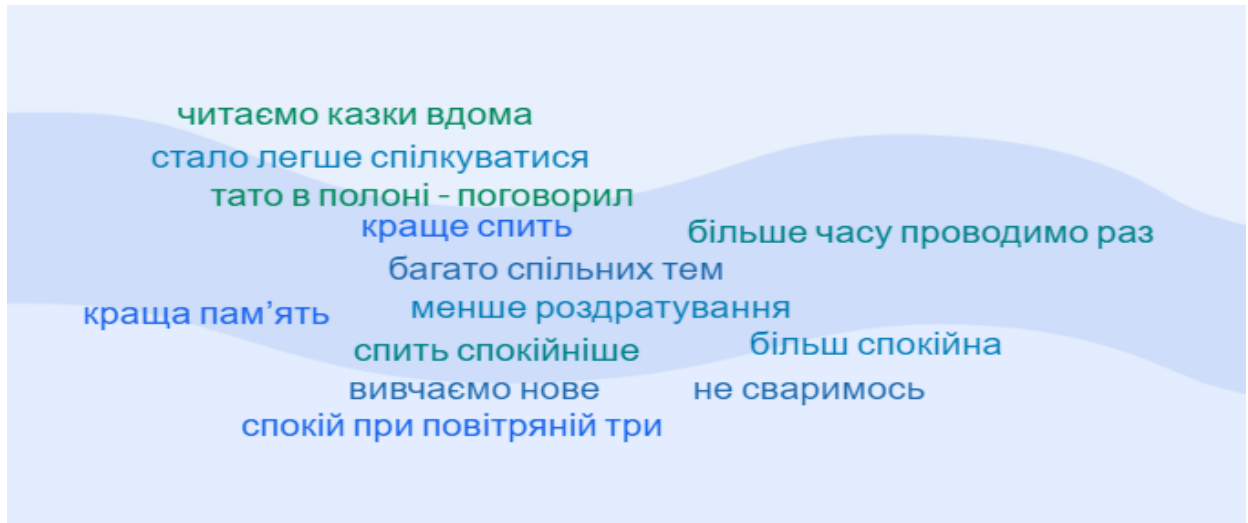

Рис. 2.4. Відповіді респондентів на запитання анкети «Які зміни ви помітили в поведінці, емоційному стані та взаємодії вашої дитини з іншими після впровадження казкотерапії в ЗДО?».

На питання «Які історії, які ваша дитина почула або створила під час казкотерапії, вона розповідає вам? Як ці історії вплинули на її сприйняття світу і себе?» респонденти дали наступні відповіді: «Розмовляємо про смерть та життя», «...говоримо про казкових персонажів, зокрема Сонечко та Дощикову краплинку»... Здебільшого, відповіді батьків стосуються саме тих казок, які були використані нами під час впровадження казкотерапії.

На питання «Як ваша дитина оцінює своє почуття безпеки у ЗДО після участі в сеансах казкотерапії?» 65% батьків дали відповідь «Дуже безпечно», 15% – «Безпечно» та 20% відповіли «Нейтрально». Отримані дані зображені на рис. 2.5.

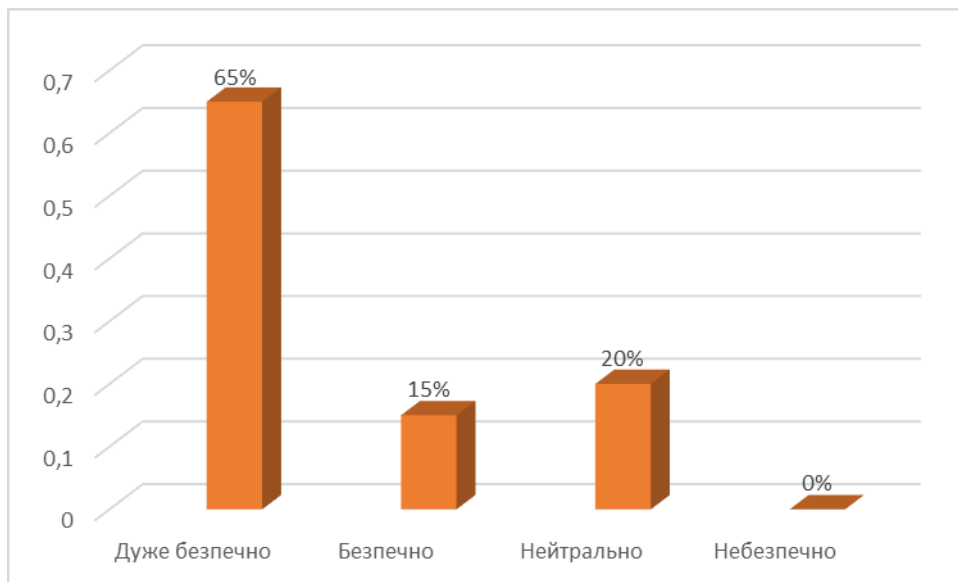

Рис. 2.5. Розподіл відповідей респондентів на питання анкети «Як ваша дитина оцінює своє почуття безпеки у ЗДО після участі в сеансах казкотерапії?».

Також майже всі батьки (85%) дали ствердну відповідь на питання «Чи ви помітили збільшену зацікавленість вашої дитини казками та розповідями після впровадження казкотерапії?». Стосовно рекомендацій та додаткових коментарів, респонденти здебільшого висловлювали побажання, щоб вихователі та психологи ЗДО і надалі читали дітям терапевтичні казки, обговорювали складні життєві ситуації та питання війни.

Далі розглянемо відповіді вихователів на запропоновану ним анкету. В опитуванні взяло участь 16 вихователів восьми дошкільних навчальних закладів. Серед них досвід роботи більше 10 років має 2 педагогів, від 6 до 10 років також має 2 осіб, від 3 до 6 років – 8 вихователів та 4 опитаних мають досвід роботи до 3 років. З них 40% мають психологічну освіту та 60% вихователів – педагогічну.

Блок про використання казкотерапії містить 3 питання: «Чи використовуєте ви казкотерапію в своїй роботі з дітьми старшого дошкільного віку?», 45% респондентів дали відповідь «Ні» та 55% відповіли «Так».

На питання «Які конкретні методи казкотерапії ви використовуєте? (наприклад, читання казок, обговорення, театралізація, малювання казкових персонажів тощо)» та «Яку мету ви переслідуєте, використовуючи казкотерапію з дітьми? (наприклад, розвиток почуття безпеки, підвищення самооцінки, робота з емоціями тощо)» респонденти дали наступні відповіді (Рис.2.6 та Рис. 2.7).

Рис. 2.6. Відповіді респондентів на питання: «Які конкретні методи казкотерапії ви використовуєте?».

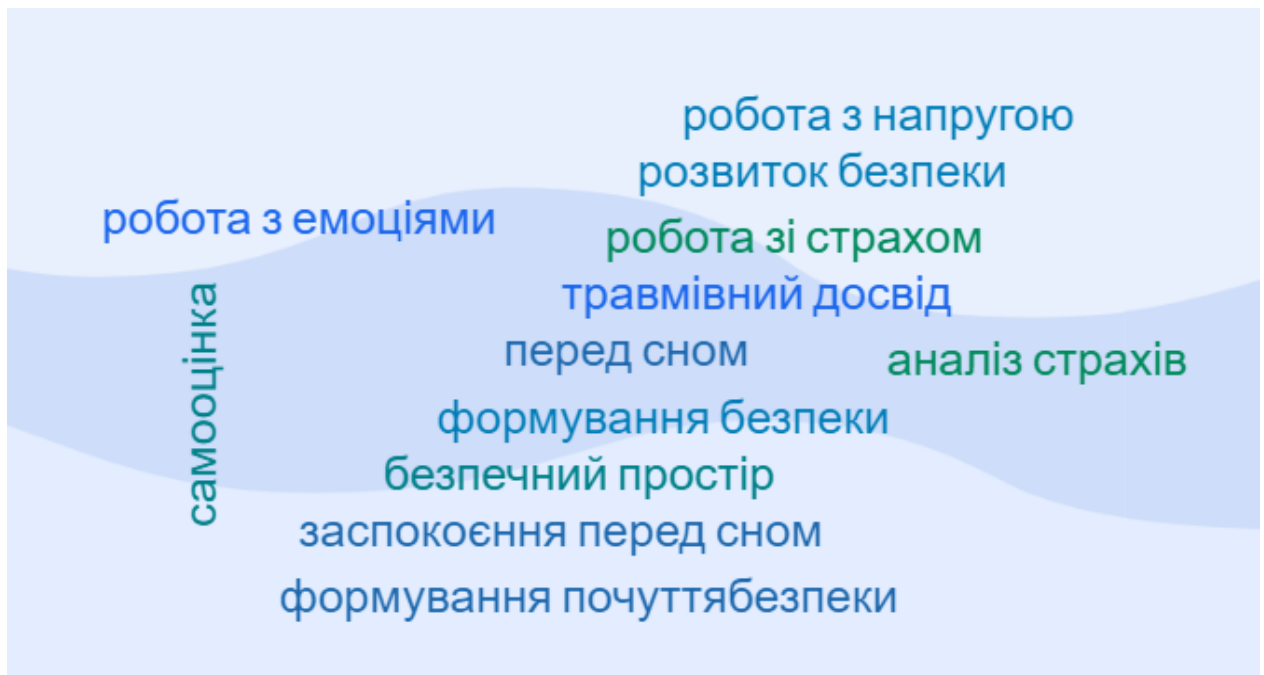

Рис. 2.7. Відповіді респондентів на питання: «Яку мету ви переслідуєте, використовуючи казкотерапію з дітьми?».

Також варто зазначити, що 95% вихователів дали ствердну відповідь на питання «Чи помітили ви позитивні зміни у дітей після використання казкотерапії?». Отримані дані свідчать про дієвість методу казкотерапії, про зацікавленість цим методом в роботі вихователів.

100% опитуваних сповіщають батьків про використання казок в роботі з дітьми. Під час індивідуальних бесід з вихователями стало відомо, що вони зазвичай обговорюють досвід дітей з батьками, дають рекомендації для подальшого застосування терапевтичних казок вдома.

5% вихователів попередньо роз'яснили батькам особливості впроваджувати в дозвілля з дитиною метод казкотерапії, розповіли про особливості складання казок.

Стосовно перешкод та викликів єдиною відповіддю всіх 16 опитаних респондентів стала «повітряна тривога», але за будь-яких спілкування з вихователями стало відомо, що в укриттях вони продовжують читати дітям казки, малювати персонажів та обговорювати сюжети прочитаного.

Отже, проведене нами дослідження свідчить про дієвість методу казкотерапії в роботі з дітьми дошкільного віку. Терапевтичні казки можна

застосовувати за будь-яких умов, адже цей метод може бути як діагностичним, так і психокорекційним. Для формування почуття безпеки казкотерапія являється одним із найкращих методів, адже в простій і ненав'язливій формі можна пояснити дітям складні для їх розуміння речі, сформулювати уявлення про те чи інше явище (подію), дати відповіді на екзистенційні питання.

2.2. Методичні рекомендації для вихователів ЗДО щодо застосування казкотерапії у психолого-педагогічній роботі з дітьми

На основі проведеного нами дослідження були розроблені методичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти щодо застосування казкотерапії у психолого-педагогічній роботі з дітьми.

Загальні рекомендації можуть містити наступне:

1. Вибір казок, які найбільше підходять: ретельно обирайте казки, які відповідають віку та потребам дітей. Різні вікові групи можуть вимагати різних тем і сюжетів. Зверніть увагу на позитивні емоції та життєві позиції, які містяться в казці.

2. Розвивайте спілкування. Під час читання казки питайте дітей, як вони сприймають головних героїв і їх вчинки. Спонукайте до вираження власних думок і емоцій на тему казки.

3. Використовуйте обговорення. Після читання обговорюйте з дітьми ключові моменти казки, допомагаючи їм розуміти їхні власні почуття і думки. Запитуйте дітей, як б вони вчинили у схожій ситуації.

4. Рольові ігри. Організуйте рольові ігри, де діти можуть втілити героїв казки і вигадувати нові сюжети. Це дозволяє їм відчувати інші ролі і пережити нові сценарії.

5. Творчі завдання. Заохочуйте дітей створювати малюнки, колажі, або навіть свої казки на основі тих, що вони чули. Творчість розвиває уяву та емоційний інтелект.

6. Слухайте і розумійте. Пам'ятайте, що діти можуть розуміти казки різними способами. Прослуховуйте їх і надавайте можливість висловити свої власні інтерпретації.

7. Дотримуйтеся індивідуальності. Кожна дитина унікальна. Враховуйте її особисті побажання та чуттєвість при виборі казок.

8. Звертайте увагу на зміни. Казки можуть викликати різні емоції. Будьте готові вислуховувати дітей, коли вони діляться своїми враженнями та змінами у ставленні до себе та інших.

9. Використання казкотерапії в садочках під час війни вимагає особливого підходу і дотримання певних правил для забезпечення безпеки та психологічної підтримки дітей. Ось деякі правила використання казкотерапії з дітьми в садочку під час війни:

- Відкритість і чутливість. Будьте відкриті та чутливі до почуттів дітей. Слухайте їх і надавайте можливість виразити свої страхи, питання і емоції.
- Обирайте правильні казки. Вибирайте казки, які відповідають віковим характеристикам дітей і їхнім потребам. Оберіть казки, які підтримують спокій та надію.
- Збалансований підхід. Використовуйте як позитивні, так і менш позитивні сюжети, але завжди забезпечуйте позитивний висновок та наголос на розв'язанні проблем.
- Вільний вибір. Дозвольте дітям вибирати казку або гру, яку вони хочуть. Не тисніть на них.
- Групова діяльність. Організуйте казкотерапевтичні сесії як групові заходи, де діти можуть взаємодіяти один з одним та виразити свої думки.
- Вибір медіа. Вибирайте казки у письмовому вигляді, аудіо- або відеоформаті. Важливо обирати матеріали, які підходять віковим характеристикам та емоційному стану дітей.

- Підтримка вихователів. Залучайте вихователів до процесу інтерпретації казок та обговорення з дітьми. Вони можуть надавати підтримку та допомогу у розумінні матеріалу.
- Психологічна безпека. Завжди створюйте безпечне і довірливе середовище для дітей, де вони можуть вільно виражати свої думки і емоції.
- Обмеження медіаконтенту. Вибирайте казки та ігри з урахуванням поточної ситуації в країні. Уникаючи жорсткого зображення війни, травматичних сцен та конфліктів.
- Ефективне спілкування. Знаючи, що діти можуть реагувати по-різному, вмійте ефективно спілкуватися з ними. Надавайте дітям можливість питати та обговорювати казку після її прослуховування.

Варто зазначити, що кожна група казок має свою вікову аудиторію. Дітям 3-5 років найбільш зрозумілі та близькі казки про тварин та казки про взаємодію людей з тваринами. У цьому віці діти часто ідентифікують себе з тваринами, легко перетворюються у них, копіюючи їхню манеру поведінки.

Починаючи з 5 років, дитина ідентифікує себе переважно з людськими персонажами: Принцями, Феями, Героями з мультфільмів тощо. Приблизно з 5-6 років дитина віддає перевагу чарівним казкам.

В роботі вихователів можна використовувати наступні прийоми роботи з казкою:

- читання казки та її аналіз;
- розповідь про казкових героїв;
- розповідь казок (по колу, від імені героїв);
- програвання епізодів казки – драматизація;
- постановка казок за допомогою ляльок чи магнітних ігор;
- включення казкового персонажа у заняття чи подію;
- зміна кінця казки;
- створення власної казки;

– калькування – переписування старої казки на новий лад у зовсім іншому жанрі.

Робота з казкою легко включається до будь-якої освітньої діяльності. Всі заняття можуть служити закріпленням прочитаної казки, головні герої та відомі персонажі легко включаються в будь-яку діяльність (у заняття з формування знань про навколишній світ, ліплення, малювання, аплікацію, математику та розвиток мови, експериментування). Рухливі ігри також можна організувати за сюжетами казок.

Також в роботі можна використовувати наступні прийоми:

Колаж із казок. Вигадування нової казки на основі вже відомих дітям казок. «Ось що трапилося з нашою книгою казок. У ній усі сторінки переплуталися і Попелюшка, Червона Шапочка та Колобок перетворились на маленьких сірих мишок... Горювали вони, горювали і вирішили шукати порятунок. Зустріли старого чарівника, а він взяв, та й забув заклинання...». починається творча спільна робота дітей та вихователя.

Знайомі герої за нових обставин. Цей метод розвиває фантазію, ламає звичні стереотипи, створює умови, за яких головні герої залишаються, але потрапляють у нові обставини, які можуть бути фантастичними та неймовірними.

Рятувальні ситуації у казках. Такий спосіб є причиною для створення різноманітних сюжетів і кінцівок. Крім уміння складати казки, дитина вчиться знаходити вихід із важких обставин. «Одного разу кошеня вирішило поплавати. Заплило воно дуже далеко від берега. Раптом почалася буря, і кошеня почало тонути...». Діти мають запропонувати свої варіанти порятунку кошеняти.

Казки по-новому. Цей метод допомагає по-новому подивитись на знайомі сюжети. Стара казка «Дюймовочка» народилася з голки кактуса – зла та негарна. Сама втекла з дому, вередувала...

Казки від «живих» крапель та плям. Спочатку треба навчити дітей робити ляпки (чорні, різнокольорові). Потім навіть трирічна дитина,

дивлячись на них, може побачити образи, предмети або їх окремі деталі та відповісти на запитання: «на що схожа твоя чи моя ляпка?», «Кого чи що нагадує?», далі можна перейти до наступного етапу – обведення або домальовування ляпок. Образи «живих» крапель, клякс допомагають написати казку.

Такі завдання спрямовані на те, щоб діти вміли знаходити конструктивні способи поведінки в різних ситуаціях, аналізували їх, робили найоптимальніший вибір, навчилися розмірковувати та передавати свої роздуми через почуття.

Висновки до розділу 2

Результати емпіричного дослідження обумовлюють висновки другого розділу даного дослідження:

1. Для дослідження впливу казкотерапії на індивідуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення нами була розроблена програма дослідження, яка складається з наступних етапів: 1) визначення досліджуваної вибірки та вибір методів збирання первинної інформації, 2) застосування методу казкотерапії з дітьми, 3) проведення емпіричного дослідження, обробка та інтерпретація отриманих результатів та 4) розробка практичних щодо психолого-педагогічного керівництва індивідуальним розвитком особистості дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії.

2. Методика О. І. Захарова та М. О. Панфілової була застосована з дітьми на формувальному та констатувальному етапах емпіричного дослідження. На констатувальному етапі ми отримали наступні результати: 35% дітей мають більше 12 страхів, 30% мають від 8 до 12 страхів, 16% дітей мають від 4 до 8 страхів та 19% дітей мають до 4 страхів. На формувальному етапі дослідження ми отримали значно кращі результати. Серед 80 дітей лише 14% вказали на 12 і більше сильних страхів, 20% опитуваних мають від 8 до 12 страхів, 43% обрали від 4 до 8 сильних страхів та 23% найбільше

реагували на малу кількість страхів (до чотирьох). Такі кількісні показники свідчать про дієвість та вплив обраних нами казок на почуття безпеки дітей.

3. На основі проведеного нами дослідження були розроблені практичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти щодо застосування казкотерапії у роботі з дітьми. Загальні рекомендації містять вибір підходячого матеріалу, використання обговорення, спілкування на специфічні теми, рольові ігри, активне слухання тощо. Також в роботі вихователів можна використовувати наступні прийоми: колаж із казок, метод «знайомі герої за нових обставин», рятувальні ситуації, казки від «живих» крапель тощо.

ВИСНОВКИ

1. Нами був здійснений теоретичний аналіз проблеми індивідуального розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку та психолого-дидактичний вплив казки на формування особистості дитини старшого дошкільного віку, проаналізовано вплив екстремальної ситуації військового конфлікту на розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку.

Дошкільне дитинство охоплює період з 3 до 6-7 років, в цей період починає розвиватись рефлексивне мислення, відбувається вдосконалення наочно-дієвого та наочно-образного мислення з урахуванням уяви, що розвивається, починає активно формуватися словесно-логічне мислення завдяки використанню мови як засобу постановки та вирішення інтелектуальних завдань тощо.

У стані війни діти дошкільного віку належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Варто зазначити, що формування саме психологічного аспекту почуття безпеки у дітей є малодосліджуваним, в нормативно-правових актах практично не звертається увага на ментальну складову, здебільшого – це забезпечення умов безпечного перебування, навчання, освітнього процесу загалом. Це ще раз підтверджує актуальність досліджуваної нами теми.

На сьогоднішній день мало уваги приділяється вивченню питання, що насправді відбувається з психологічним здоров'ям дитини, яка довгий час знаходиться в ситуації військового конфлікту, чи її емоційна сфера здатна витримати настільки високий рівень постійної напруги. В умовах воєнного вторгнення діти позбавлені задоволення однієї із базових потреб людини – безпеки. За даними дослідження Gradus Research, 75% українських дітей мають виражені ознаки психологічної травми, що проявляються у вигляді тривожності, розладів сну, панічних атак, порушенням когнітивних функцій

тощо. А. Маслоу в ході багаторічних досліджень дійшов висновку, що потреба дитини в безпеці є домінуючою, а її депривація може загальмувати чи деформувати подальший особистісний розвиток. Зі слів вченого, після задоволення фізіологічних потреб їх місце у мотиваційному житті індивіда займають необхідності іншого рівня, які в загальному вигляді можна об'єднати в категорію безпеки (потреба у безпеці, стабільності, залежно від дорослих найближчого оточення; захисті, свободі від страху, тривоги і хаосу, потреба у структурі, порядку, законі, обмеженнях тощо).

Для попередження та корекції тривожних станів, страхів у дітей старшого дошкільного віку успішно використовується метод казкотерапії. Для нашого дослідження даний метод психокорекції є важливим, адже за допомогою казки можна сформувати почуття безпеки у дитини, опрацювати травмівний досвід психіки та покращити самопочуття дитини загалом.

2. Для дослідження впливу казкотерапії на індивідуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення нами була розроблена програма дослідження, яка складається з наступних етапів:

- 1) визначення досліджуваної вибірки та вибір методів збирання первинної інформації;
- 2) застосування методу казкотерапії з дітьми;
- 3) проведення емпіричного дослідження, обробка та інтерпретація отриманих результатів;
- 4) розробка практичних щодо психолого-педагогічного керівництва індивідуальним розвитком особистості дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії.

3. Методика О. І. Захарова та М. О. Панфілової була застосована з дітьми на формувальному та констатувальному етапах емпіричного дослідження. На констатувальному етапі ми отримали наступні результати: 35% дітей мають більше 12 страхів, 30% мають від 8 до 12 страхів, 16% дітей мають від 4 до 8 страхів та 19% дітей мають до 4 страхів. На формувальному етапі дослідження впливу казкотерапії на індивідуальний розвиток дітей

старшого дошкільного віку в умовах воєнного вторгнення ми отримали значно кращі результати.

Серед 80 дітей лише 14% вказали на 12 і більше сильних страхів, 20% опитуваних мають від 8 до 12 страхів, 43% обрали від 4 до 8 сильних страхів та 23% найбільше реагували на малу кількість страхів (до чотирьох). Такі кількісні показники свідчать про дієвість обраних нами терапевтичних казок, про їх вплив на почуття безпеки дітей, адже велика кількість страхів викликає сильне психоемоційне напруження.

4. На основі проведеного нами дослідження були розроблені методичні рекомендації для вихователів ЗДО щодо застосування казкотерапії у психолого-педагогічній роботі з дітьми. Методичні рекомендації містять вибір підходящого матеріалу, використання обговорення, спілкування на специфічні теми, рольові ігри, активне слухання тощо. Також в роботі вихователів можна використовувати наступні прийоми: колаж із казок, метод «знайомі герої за нових обставин», рятувальні ситуації, казки від «живих» крапель тощо.

Проведена дослідна робота не розв'язує всіх аспектів даної проблеми, до перспективних напрямів її дослідження є розгляд питань, пов'язаних з розробкою і впровадження в освітній процес ЗДО дидактико-методичного забезпечення для вихователів, дітей раннього та дошкільного віку з метою ефективного психолого-педагогічного керівництва індивідуальним розвитком дитини старшого дошкільного віку засобами казкотерапії в умовах воєнного вторгнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://surl.li/gdyl> (дата звернення: 26.09.2023).
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 22.09.2023).
3. Державний стандарт дошкільної освіти URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Vazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення 19.10.2023).
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 11.09.2023).
5. Про дошкільну освіту: Закону України від 20.12.2002 № 2628-III/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення 01.12.2023).
6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF> (дата звернення: 11.10.2023).
7. Женевська конвенція. URL: <http://surl.li/chkqv> (дата звернення: 25.09.2023).
8. Міжнародне право про права дитини. URL: http://school50.edu.kh.ua/socialjno-pravovij_klub_pravo_hhi/mizhnarodne_pravo_pro_prava_ditini/ (дата звернення : 13.09.2023).
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення : 13.09.2023).

10. Андрусенко М. П. Розвиток емоційного інтелекту як фактор духовного виховання дошкільників / М. П. Андрусенко, Л. В. Балла. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2016. Вип. 4. С. 6-11.

11. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини і її діагностика / Ірина Федорівна Аршава. Д. : Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.

12. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. (2021). URL:<https://www.pedrada.com.ua/article/2895-bkdo-2020-prokt-novogo-standartu-d-osvti>. (дата звернення: 04.05.2023).

13. Бурчик, О. В. Групова казкотерапія в особистісно орієнтованому вихованні дітей [Текст] / О. В. Бурчик. Вісн. Житомир, держ. ун-ту ім. І. Франка. 2005. № 25. С. 203–205.

14. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К. : Либідь, 2003. 344 с.

15. Вісник наукової лабораторії «Дошкільна освіта: історія, перспективи розвитку в ХХІ столітті»: за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф./ [гол. ред. проф.Л.В.Іщенко]. Умань : АЛМІ, 2017. Вип. IV. 61 с.

16. Гетманська, М. Казка чи казкотерапія? Виховання чи лікування? [Текст] / М. Гетьманська. Психолог дошкілля (Шкільний світ). 2012. № 9. С. 29–32.

17. Данилюк І. В. Казкотерапія як метод психологічного впливу на особистість. Психологічний час опис. 2019. Т. 5, № 6. С. 161-173.

18. Діти і війна: навчання технік зцілення (посібник) / упорядники: В. Климчук, Н. Москвіна, О. Прянічкінова. Львів: вид. Інституту психічного здоров'я. Серія «Психологія. Психіатрія. Психотерапія. 2014. 86 с.

19. Дитина втратила батьків: усиновити чи тимчасово влаштувати? URL: <https://zib.com.ua/ua/150949.html> (дата звернення: 16.09.2023).

20. Діти та війна. Навчання технік зцілення. Для дітей дошкільного віку / Патрік Сміт, Атле Дирегров, Вільям Юле / пер. з англ. О. Антонишин; наук. ред. Катерини Явної. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2022. 108 с.
21. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
22. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: Довідник вихователя дошкільного навчального закладу / Н.В. Пророк, С.А. Гончаренко, Л.О. Кондратенко та ін., за ред. Н.В. Пророк. Слов'янськ: ПП «Канцлер». 2015. 84 с.
23. Денисенко Н. Освітній процес має бути здоров'язберезувальним. Дошкільневиховання. 2007. №7. С. 8–10.
24. Єгорушкіна, К. Казкотерапія як інструмент психолога та педагога [Текст] / К. Єгорушкіна. Вихователь методист дошкільного закладу. 2012. № 2. С. 4–9.
25. Жертви війни в Україні. Район.in.ua. URL: <https://cutt.ly/qKPrmv7> (дата звернення: 31.09.2023).
26. Захист прав дітей в умовах війни. Збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, 17 травня 2022 року). Вінниця, 2022, 90 с.
27. Заворотько І., Кориневич А., Короткий А. Діти під російським прицілом. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/diti-pid-rosijskim-pritsilom.html>. (дата звернення : 13.09.2023).
28. Запорожець А. В. Психологія сприйняття казки дитиною дошкільником / О. В. Запорожець // Дошкільне виховання. 1948. № 9. С. 34-41.
29. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.

30. Інноваційні технології в дошкільній освіті: Збірник абстрактів Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, м. Переяслав-Хмельницький, 28-29 березня 2018 р. / за заг. ред. Л. О. Калмикової, Н. В. Гавриш. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2018. 266 с.

31. Коханова О. П. Загальна психологія. / Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. / Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

32. Кошель А.П., Наливайко Н.В. Використання казкотерапії в освітньому процесі закладів дошкільної освіти: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Дошкільна освіта», працівників закладів дошкільної освіти та батьків. Чернігів. ФОП Баликіна С.М.. 2021. 40 с.

33. Кошель, А., Кошель, В., Хоблова, М., & Наливайко, Н. (2021). Казкотерапія як здоров'язбережувальна технологія у роботі з дітьми дошкільного віку.. InterConf. вилучено із <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/13459>.

34. Кошель, А., Кошель, В., & Сидоренко, О. (2023). Деякі аспекти використання елементів казкотерапії у роботі з дітьми дошкільного віку. Grail of Science, (26), 394–399. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.04.2023.072>

35. Кошель В.М., Кошель А.П., Сілка К.А. Деякі аспекти зміцнення здоров'я дітей згідно оновленого Базового компоненту дошкільної освіти України.. Збірник наукових праць ЛОГОС. <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.20>

36. Лохвицька Л. В. Л 81 Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» / Л. В. Лохвицька. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с.

37. Ми ПЕРЕЖИЛИ. Техніки відновлення для сімей військових, цивільних та дітей. Друге видання: практ. посіб. Для внутрішньо переміщених

осіб, демобілізованих та їхніх сімей. Психологічна кризова служба ГО «УАФПНПП», Посольство Сполученого королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні. [авт.-уклад. Г. Циганенко, О. Масик, О. Григор'єва та ін.] за наук. ред. Г. В. Циганенко. Дніпро: Середняк Т.К., 2019. 98 с.

38. Математичний помічник: збірник дидактичних ігор для учнів 1-х класів: метод. посіб. упорядник Я.В. Прищепа. Чернігів, 2021. 69 с.

39. «Наумчик Я.В., Притулик Н.В. Казка як засіб формування почуття безпеки дитини старшого дошкільного віку. Матеріали II Міжнародної науково – практичної конференції «MODERN PROBLEMS OF SCIENCE, EDUCATION AND SOCIETY». м. Київ, 24-26 квітня 2023 р. с. 574 - 577;

40. Наумчик Я.В., Притулик Н.В. Деякі аспекти використання елементів казкотерапії з метою впливу на психоемоційний стан дошкільників в умовах воєнного стану. Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття» (19 травня 2023 р.), м. Ужгород, с.165 – 169.

41. Наумчик Я.В., Методичні рекомендації використання елементів казкотерапії в освітньому процесі закладів дошкільної освіти: метод. реком. для студентів спеціальності «Дошкільна освіта», працівників закладів дошкільної освіти та батьків. Чернігів. ФОП Баликіна С.М.. 2022 – 50 с.

42. Російська інструкція з проведення геноциду. URL: https://dniprograd.org/2022/04/11/rosiyska-instruktsiya-z-provedennyagenotsidu_91265 URL:https://dniprograd.org/2022/04/11/rosiyska-instruktsiya-zprovedennya-genotsidu_91265 (дата звернення : 08.10.2023).

43. Російські окупанти згвалтували щонайменше 400 українських дітей та дорослих – Денисова. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zgvaltuvannyarosiyskimi-viyskovimi-v-ukrajini-nalichuyut-shchonaaymenshe-400-ditey-tadoroslih-50237153.html> (дата звернення : 06.09.2023).

44. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
45. Правило кисневої маски для педагогів: практичні вправи для відновлення в травматичних обставинах. Режим доступу: [https://nus.org.ua/articles/pravylo-kysnevoyi-masky-Věda a perspektivyNo 4\(11\) 2022ISSN 2695-1584 \(Print\)ISSN 2695-1592 \(Online\)187dlya-pedagogiv-praktychni-vpravu-dlya-vidnovlennya-v-travmatychnyh-obstavynah/](https://nus.org.ua/articles/pravylo-kysnevoyi-masky-Věda_a_perspektivyNo_4(11)_2022ISSN_2695-1584_(Print)ISSN_2695-1592_(Online)187dlya-pedagogiv-praktychni-vpravu-dlya-vidnovlennya-v-travmatychnyh-obstavynah/) (дата звернення 05.10.2023).
46. Підлипна, Л. Казка в роботі практичного психолога та соціального педагога [Текст] / Л. Підлипна. Психолог (Шкільний світ). 2012. № 20. С. 43–46.
47. Полякова О. П. Шляхи виховання чуйності у старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі // Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації : тези доповідей. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 229 с.
48. Поніманська Т. І. Виховання людяності (До Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»): метод. посібник / Т. І. Поніманська, О. А. Козлюк, Г. В. Марчук. К. : Міленіум, 2008. 138 с.
49. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. пос. для студ. вищих навч.закладів. К. : Академ-видав, 2006. 436 с.
50. Садова І. Казкотерапія – сучасний метод роботи з дітьми, які мають особливі потреби. Актуальні питання гуманітарних наук. 2015. Вип. 11. С. 293-298.
51. Стрілецька К. А. Казкотерапія як метод формування моральних якостей молодших школярів. Інноватика у вихованні. 2016. Вип. 3. С. 295-302.
52. Становище дітей із сімей, вимушено переміщених у межах України внаслідок військової агресії Росії після 24 лютого 2022 року URL: <https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/stanovishhe-ditej-iz-simej-vimusheno->

peremishhenih-u-mezhah-ukraini-vnaslidok-vijskovoi-agresii-rosii-pislya-24-lyutogo-2022-roku/ (дата звернення: 25.09.2023).

53. Офіційний сайт ООН. URL: <https://ukraine.un.org/uk> (дата звернення: 25.09.2023).

54. Офіційний сайт ЮНІСЕФ. URL: <http://surl.li/chkqe> (дата звернення: 25.09.2023).

55. Тарнавська Н. П. Емоційно-розвивальний простір дошкільника в дошкільному навчальному закладі та родині. Личность в едином образовательном пространстве: Сборник научных статей I Международного образовательного форума (г. Запорожье, 5 -7 мая 2010 года). Часть 2 Конференции «Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь», «Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности». Вид-во «ЛППС», 2010. С. 201 – 206.

56. Терещенко О. П. Виховання чуйності у старших дошкільників як психологопедагогічна проблема. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. Вип. 4. С. 138–140.

57. Туріщева, Л. В. Функції й форми використання психологічних казок [Текст] / Л. В. Туріщева. Шкільному психологу. Усе для роботи. 2010. № 4. С. 32–34.

58. Турченко О. Г. Захист прав дітей на окупованих територіях та під час військових конфліктів. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту: наук. конф., Вінниця, 2019. С. 9.

59. Трегуб О. О. Казкотерапія в роботі практичного психолога ДНЗ. Таврійський вісник освіти. 2017. № 1. С. 255-260.

60. Трофаїла Н. Д. Розвиток когнітивної сфери та емоцій у дітей дошкільного віку / Н. Д. Трофаїла. Психолого-педагогічний пошук : зб. наук.

пр. студентів факультету дошкільної освіти / за ред.. КуркаО.І. Вип. 3. Глухів: ГНПУ ім. О.Довженка, 2016. С. 288–292.

61. Українки у ЄС: Ми втратили все в обмін на безпеку дітей. URL: <http://surl.li/chefa> (дата звернення: 26.09.2023).

62. Українські діти потребують психологічної допомоги. Освітній Омбудсмен України. URL: <https://cutt.ly/IKP0c2g> (дата звернення: 20.09.2023).

63. Фізичні та психологічні вправи на розслаблення для дітей під час війни. Режимдоступу: <https://vseosvita.ua/library/fizicni-ta-psihologicni-vpravi-na-rozslablenna-dla-ditej-pid-cas-vijni-558551.html>(дата звернення 05.09.2023).

64. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. О. Рейпольської. Харків. : «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.

65. Фрадинська А. П. Казкотерапія, як засіб психокорекції емоційної сфери молодших школярів. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2015. № 10. С. 66-68.

66. Шалімова Л.Л. «Казкотерапія як засіб розвитку дошкільнят». Київ. Ранок. 2013. 160 с.

67. Шик Л. А. Казкотерія в роботі з дошкільниками. Л. А. Шик. ВГ «Основа», 2012. –240с.

68. Харченко Н. А. Формування емоційного середовища дошкільника у науковій спадщині Запорожця О. В., Харченко Н. А., Чорна Т.О. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. Т. 14. Вип. 1. С. 322-329.

69. Galperin P. Ya., Zaporozhets, A.V., Elkonin, D.B. Problemas de formação de conhecimentos e habilidades em escolares e novos métodos de instrução na escola. *Vopr. psikhol.*, 1963, n. 5.
70. Zaporozhets A.V. On the origin of voluntary movements. In: *Journal of East European Psychology*, v. 40, n. 2, May/June, 2002a. P. 67-96.
71. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
72. Barber, B. K. (2013). Annual research review: The experience of youth with political conflict– challenging notions of resilience and encouraging research refinement. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 461–473.
73. Bartels, S., & Hamill, K. (2014). *Running out of time: Survival of Syrian refugee children in Lebanon*. Boston, MA: FXB Center for Health and Human Rights at Harvard University.
74. Miller, K. E., & Jordans, M. J. D. (2016). Determinants of children’s mental health in war-torn settings: Translating research into action. *Current Psychiatry Reports*, 18(6), 58.
75. Slone, M., & Mann, S. (2016). Effects of war, terrorism and armed conflict on young children: A systematic review. *Child Psychiatry and Human Development*, 47(6), 950–965.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Терапевтичні казки (власне авторство)

Казка про Маленьку Повітряну Крапельку

Жила-була маленька крапелька повітря на ім'я Міні. Вона жила дуже близько до нашої Землі. Весь час Міні спостерігала за тим, що відбувалося на планеті, і завжди була веселою і щасливою.

Але одного дня Міні почула, як велика повітряна тривога прилетіла до неї. Тривога була дуже велика і виглядала сумною. «Що трапилось?» – запитала Міні.

«Я втомилася від носіння страху і тривоги для людей. Вони дуже переживають за своє майбутнє, і це робить їх нещасливими,» – відповіла тривога.

Міні вирішила допомогти. «Не хвилюйся», сказала вона, «я допоможу тобі подарувати людям частку своєї легкості і радості. Ми разом створимо вітерець, який розвіє тривогу.»

Міні і тривога почали обертатися разом, створюючи повітряний вітерець. Вітерець розносив радість і спокій, а люди відчували, що стається щось чудове. Вони ставали щасливішими і спокійнішими.

Так Міні та тривога разом подарували людям свою легкість та радість. Тривога більше не була такою сумною, а Міні була щаслива, що допомогла. Вони жили щасливо і разом навіть стали кращими друзями.

Ця казка допомагає дітям розуміти, що тривога і страх можуть бути подолані, іноді просто потрібно поділитися своєю радістю та позитивними емоціями, щоб зробити світ яскравішим.

Казка про Друзів у Країні Миру і Любові

Розмова про війну з дітьми може бути дуже складною, особливо для дошкільнят. Однак, терапевтична казка може допомогти надати дітям певний контекст і підтримку в розумінні складних ситуацій. Ось приклад такої казки:

Жили-були друзі: зайчик Макс і ведмедик Віктор. Вони жили у Країні Миру і Любові, де завжди було спокійно та щасливо. У цій країні всі були дружніми та лагідними один до одного.

Але одного дня вони почули про місце, де тривала війна. Вони були дуже засмучені, адже вони не розуміли, чому люди воюють і чому на світі є так багато болю та страху. Вони вирішили поговорити про це зі своїм другом мудрим совеням Софією.

Софія сказала їм: «Діти, війна – це дуже складна річ, і це завжди сумно. Люди воюють, коли у них виникають проблеми, іноді через непорозуміння, а іноді через причини, які важко пояснити. Але навіть у найскладніший часи, ми повинні пам'ятати про мир і любов.»

Макс і Віктор розуміли, що не завжди можуть вплинути на те, що відбувається у світі, але вони можуть бути добрими друзями один для одного і прагнути миру та добра у своїй країні. Вони вирішили робити все можливе, щоб світ був мирним і щасливим місцем.

І так, друзі Макс і Віктор продовжили жити у Країні Миру і Любові, але завжди пам'ятали про тих, хто живе у світі війни і намагалися бути якомога добрими та лагідними.

Ця казка надає можливість дітям висловити свої емоції та запитання щодо війни, а також наголошує на важливості миру та добра в світі.

Казка про Сонечко і Дощикову Краплинку

Жили-були Сонечко та Дощикова Краплинка. Вони були найкращими друзями на світі і завжди грали разом. Сонечко світило яскравими сонячними

промінчиками, а Дощикова Краплинка принесла дощик, який поливав квіти і створював веселку.

Але одного дня на їхній дорозі сталася велика та сумна подія – вони дізналися про війну. Сонечко втратило свою яскравість і сховалося за хмару, а Дощикова Краплинка розплакалася. Вони були дуже засмучені цими поганими новинами.

Сонечко сказало Дощиковій Краплинці: «Друже, війна – це дуже сумна річ, і ми не можемо зупинити її одні. Але ми можемо робити світ яскравим і веселим тут, де ми є. Ми можемо спільно робити добро і підтримувати одне одного.»

Дощикова Краплинка затерла сльози і посміхнулася. Вони разом полили квіти, створили веселку та розфарбували світ яскравими кольорами. Хоча вони не могли зупинити війну віддаленою, вони зробили свою частину, щоб зробити світ кращим.

Казка про Казковий Сад

Жили собі казкові дерева в Казковому Саду. Цей сад був найкрасивішим місцем у світі, і туди завжди можна було прийти, коли тобі було сумно або страшно.

У Казковому Саду росло особливе дерево, яке називалося «Дерево Життя». Це дерево вирросло з казкових зерняток, і воно ніколи не гасло. Воно було дуже високе та міцне.

Одного дня, маленька дівчинка на ім'я Анна прийшла в Казковий Сад. Вона була сумною і зляканою через думки про смерть. Дерево Життя впустило її в свою тінь і розповіло їй казку:

«Анночко, життя – це як ця чарівна гілка нашого Дерева Життя. Воно ніколи не кінчається, якщо ми віримо в доброту і казкові часи. Коли настане час, ми стаємо частиною землі і неба, і наші казкові спогади продовжують існувати в інших казках та серцях інших людей.»

Анна послухала казку і почувалася трохи краще. Вона позмагалася зі своїм страхом і зрозуміла, що казкові часи і казкові спогади роблять життя неймовірним і вічним.

ДОДАТОК Б

Казки Луїзи Дюсс

Казки доктора Луїзи Дюсс – це проєктивна методика дослідження особистості дитини.

Цей тест був складений дитячим психологом доктором Луїзою Дюсс. Він може бути використаний в роботі з дітьми навіть самого маленького віку, які користуються вкрай простою мовою для вираження своїх почуттів.

Правила проведення тесту:

Варто розповідати дитині казки, де фігурує персонаж, з яким дитина буде ідентифікувати себе. Кожна з казок закінчується запитанням, зверненим до дитини.

Поради з проведення тесту

Важливо звернути увагу на тон голосу дитини, на те, наскільки швидко (повільно) вона реагує, чи не дає поспішних відповідей. Спостерігайте за її поведінкою, тілесними реакціями, мімікою і жестами. Зверніть увагу, якою мірою її поведінка під час проведення тесту відрізняється від звичайної, повсякденної поведінки. Згідно Дюсс, такі нетипові реакції дитини та особливості поведінки, як:

- прохання перервати розповідь;
- прагнення перебити оповідача;
- незвичайні, несподівані закінчення історій;
- квапливі і поспішні відповіді;
- зміна тону голосу;
- ознаки хвилювання на обличчі (зайве почервоніння або блідість, пітливість, невеликі тіки);
- відмова відповідати на запитання;
- виникнення наполегливого бажання випередити події або почати казку спочатку.

Все це ознаки патологічної реакції на тест і сигнали якогось психічного порушення. Необхідно мати на увазі наступне:

Дітям властиво, слухаючи, переказуючи або придумуючи історії та казки, щиро висловлювати свої почуття, у тому числі і негативні (агресія). Але лише за умови, що це не носить нав'язливого характеру. Також, якщо дитина постійно виявляє небажання слухати розповіді, які містять елементи, що викликають тривогу і занепокоєння – на це слід звернути увагу. Уникання складних ситуацій в житті – це завжди ознака невпевненості і страху.

КАЗКА-ТЕСТ ЛУЇЗИ ДЮСС «СТРАХ»

Ціль: виявити наявність страхів у дитини.

«Один хлопчик сказав собі тихо-тихо: «Як страшно!» Чого він боїться?»

Типові відповіді:

- вів себе погано і тепер боїться, що його покарають;
- забруднив штани і боїться, що мама буде його лаяти;
- боїться темряви;
- боїться собаки;
- нічого не боїться, просто пожартував і т.д.
- Відповіді, на які слід звернути увагу:
- боїться, що його вкрадуть;
- боїться чудовиська, яке хоче вкрасти його і з'їсти;
- боїться, що його залишать одного;
- боїться Бабу Ягу;
- боїться, що який-небудь звір залізе в ліжку;
- боїться, що прийде злодій і вдарить його ножом;
- боїться, що помре мама (тато) і т.д.

Зіткнувшись з подібними відповідями, вам слід задати додаткові, навідні запитання, щоб отримати від дитини більш детальний опис і пояснення її страхів.

КАЗКА-ТЕСТ ЛУЇЗИ ДЮСС «НОВИНА»

Ціль: спробувати виявити в дитини наявність тривожного стану, невисловленого занепокоєння і почуття страху, а також прихованих бажань і очікувань, про існування яких дорослі батьки можуть не здогадуватися.

«Один хлопчик (дівчинка – у варіанті для дівчаток) повернувся додому з прогулянки (тут можливі різні варіанти, з яких оповідачеві слід вибрати той, який буде найбільш близький конкретній дитині, наприклад: прийшов зі школи, з двору, де грав у футбол, від свого друга, в гостях у якого він був, і т.д.), і мама йому каже: «Добре, що ти прийшов. Мені треба сказати тобі дещо». Що саме хоче повідомити йому мама? «

Типові нормальні відповіді:

- сьогодні до нас прийдуть гості;
- увечері ми підемо до бабусі;
- тато приніс тобі цуценя;
- по радіо оголосили, що буде гроза;
- подзвонила вчителька і сказала, що завтра ваш клас їде на екскурсію;
- мама хотіла, щоб хлопчик сховався в магазин за молоком і т.д.

Відповіді, на які слід звернути увагу:

- хтось помер;
- мама хоче покарати хлопчика, за те, що він пішов гуляти без дозволу;
- мама хоче заборонити йому грати з сусідом з 3 поверху;
- мама і тато їдуть;
- вони з татом йдуть в кіно, а його залишають удома;
- тато прийшов додому п'яний і вдарив маму;
- завтра його поведуть до лікаря.

КАЗКА-ТЕСТ ЛУЇЗИ ДЮСС «ПОГАНІЙ СОН»

Ціль: дана казка дає повну свободу самовираження, що повинно стимулювати до того, щоб торкнутися до важливої та актуальної теми. Ступінь цієї актуальності буде виражатися в тому, чи була порушена дана тема в попередніх відповідях дитини. Зв'язавши відповіді, отримані раніше з реакцією дитини на цю історію, можна буде отримати більш об'єктивну картину дитячих проблем, переживань і т.д. З цією метою можна спробувати не обмежуватися в даній казці однією відповіддю, а за допомогою додаткових запитань отримати декілька її варіантів.

«Одного разу одна дівчинка раптово прокинулася і сказала:» Мені наснився дуже поганий сон». Що побачила уві сні дівчинка?»

Типові нормальні відповіді:

- не знаю, що їй приснилося;
- спочатку пам'ятала, а потім забула, що снилося;
- один страшний фільм жахів;
- їй приснився страшний звір;
- їй приснилося, як вона падає з високої гори і т.д.

Відповіді, на які слід звернути увагу:

- їй приснилося, що мама (будь-який інший член сім'ї) померла;
- їй наснилося, що вона померла;
- її забрали незнайомі люди;
- їй приснилося, що її залишили одну в лісі «і т.д.

Слід мати на увазі, що страшні сні сняться всім дітям. Основну увагу у відповідях слід звернути на повторювані мотиви. Якщо у відповідях зачіпаються теми, вже озвучені у попередніх казках, значить, ймовірно, ми маємо справу з тривожним фактором.

ДОДАТОК В**Методика на виявлення дитячих страхів О. І. Захарова та
М. Панфілової**

Мета: виявлення та уточнення переважаючих видів страхів у дітей старше 3-х років.

Перш ніж допомогти дітям у подоланні страхів, необхідно з'ясувати, весь спектр страхів і до яких конкретно страхів вони схильні.

Зазвичай дана методика підходить в тих випадках, коли дитина ще погано малює чи не любить малювати.

Дорослий малює контурно два будинки (на одному або на двох аркушах): чорний і червоний. І потім пропонує розселити в будиночки страхи зі списку (дорослий називає по черзі страхи). Записувати потрібно ті страхи, які дитина поселила у чорний будиночок.

У дітей старшого дошкільного віку можна запитати: «Скажи, ти боїшся або не боїшся ...».

Бесіду слід вести неквапливо й ґрунтовно, перераховуючи страхи і чекаючи відповіді «так» – «ні» або «боюся» – «не боюся». Повторювати питання про те, боїться або не боїться дитина, слід лише час від часу. Тим самим уникаючи наводки страхів, їх мимовільне навіювання. При стереотипному запереченні всіх страхів просять давати розгорнуті відповіді типу «не боюся темряви», а не «ні» або «так». Дорослий, що задає питання, сидить поруч, а не навпроти дитини, не забуваючи її періодично підбадьорювати і хвалити за те, що вона говорить все як є. Краще, щоб дорослий перераховував страхи по пам'яті, тільки іноді заглядаючи в список, а не зачитуючи його.

Після виконання завдання дитині пропонується закрити чорний будинок на замок (намалювати його), а ключ – викинути. Даний акт заспокоює актуалізовані страхи.

Аналіз отриманих результатів полягає в тому, що експериментатор підраховує страхи в чорному будинку і порівнює їх з віковими нормами. Загальні відповіді дитини об'єднуються в кілька груп та видів страхів. Якщо дитина в трьох випадках з чотирьох-п'яти дає стверджувальну відповідь, то цей вид страху діагностується як наявний.

Інструкція для дитини: «У чорному будиночку живуть страшні страхи, а в червоному – не страшні. Допоможи мені розселити страхи зі списку по будиночках».

Ти боїшся?

- 1) коли залишаєшся один;
- 2) нападу;
- 3) захворіти, заразитися;
- 4) померти;
- 5) того, що помруть твої батьки;
- 6) когось із дітей;
- 7) когось із людей;
- 8) мами чи тата;
- 9) того, що вони тебе покарають;

10) Баби Яги, Коція Безсмертного, Бармалея, Змія Горинича, чудовиська. (У школярів до цього списку додаються страхи невидимок, скелетів, Чорної руки, Пікової Дами – вся група цих страхів позначена як страхи казкових персонажів);

- 11) перед тим як заснути;
- 12) страшних снів (яких саме);
- 13) темряви;
- 14) вовка, ведмедя, собак, павуків, змій (страхи тварин);
- 15) машин, поїздів, літаків (страхи транспорту);
- 16) бурі, урагану, повені, землетрусів (страхи стихії);
- 17) коли дуже високо (страх висоти);
- 18) коли дуже глибоко (страх глибини);

- 19) в тісній маленькій кімнаті, приміщенні, туалеті, переповненому автобусі, метро (страх замкнутого простору);
- 20) води;
- 21) вогню;
- 22) пожежі;
- 23) війни;
- 24) великих вулиць, площ;
- 25) лікарів (крім зубних);
- 26) крові (коли йде кров);
- 27) уколів;
- 28) болю (коли боляче);
- 29) несподіваних, різких звуків, коли щось раптово впаде, стукне (боїшся, здригаєшся при цьому);
- 30) зробити що-небудь не так, неправильно (погано – у дошкільнят);
- 31) спізнитися в садок (школу).

Всі перераховані тут страхи можна розділити на кілька груп:

1. Медичні страхи – біль, уколи, лікарі, хвороби.
2. Страхи, пов'язані із заподіянням фізичної шкоди – транспорт, несподівані звуки, пожежа, війна, стихії.
3. Страх смерті (своєї).
4. Боязнь тварин.
5. Страхи казкових персонажів.
6. Страх темряви і кошмарних снів.
7. Соціально-опосередковані страхи – людей, дітей, покарань, запізнень, самотності.
8. Просторові страхи – висоти, глибини, замкнутих просторів.

Не варто забувати, що наявність страхів в певному віковому періоді є нормою.

3 – 5 років: смерть (діти усвідомлюють кінцівку життя); страшні сни; напад бандитів; вогонь і пожежа; хвороба і операція; природні стихії; отруйні змії; смерть близьких родичів.

6 – 7 років: зловісні істоти (відьма, привиди, та ін.); втрата батьків або страх загубитися самому; почуття самотності (особливо вночі через чорта, диявола та ін.); шкільний страх (бути неспроможним відповідати образу «хорошої» дитини); фізичне насильство.

ДОДАТОК Д**Анкета для вихователів ЗДО щодо використання казкотерапії****1. Досвід роботи:**

Скільки років ви працюєте в ЗДО?

Чи маєте ви педагогічну або психологічну освіту?

2. Використання казкотерапії:

✓ Чи використовуєте ви казкотерапію в своїй роботі з дітьми старшого дошкільного віку?

✓ Які конкретні методи казкотерапії ви використовуєте? (наприклад, читання казок, обговорення, театралізація, малювання казкових персонажів тощо)

✓ Мета використання казкотерапії:

✓ Яку мету ви переслідуєте, використовуючи казкотерапію з дітьми? (наприклад, розвиток почуття безпеки, підвищення самооцінки, робота з емоціями тощо)

3. Результати та спостереження:

Чи помітили ви позитивні зміни у дітей після використання казкотерапії? Які саме зміни?

4. Взаємодія з батьками:

✓ Чи сповіщаєте ви батьків про використання казкотерапії в навчальному процесі?

✓ Чи проводите спільні заняття з батьками, де казкотерапія використовується як засіб розвитку почуття безпеки дітей?

5. Перешкоди та виклики:

✓ Які перешкоди ви відчуваєте у використанні казкотерапії?

✓ Які виклики виникають при впровадженні цього методу в роботу?

6. Рекомендації:

Які поради та рекомендації ви могли б дати іншим вихователям, які цікавляться використанням казкотерапії для формування почуття безпеки в дітей?

Будь ласка, відповідайте на запитання максимально об'єктивно та детально. Ваш досвід та відгуки можуть бути корисними для інших вихователів та педагогів, які також прагнуть вдосконалити свою роботу з дітьми старшого дошкільного віку.

ДОДАТОК Е**Анкета для батьків щодо відстеження розвитку почуття безпеки дитини за допомогою казкотерапії в ЗДО**

1. Чи відомий Вам такий метод стабілізації психоемоційного стану та розвитку почуття безпеки у дитини як казкотерапія?

- так
- ні

2. Знання про використання казкотерапії:

Чи ви були інформовані про використання казкотерапії у ЗДО, де навчається ваша дитина?

- Так
- Ні

3. Сприйняття змін:

Які зміни ви помітили в поведінці, емоційному стані та взаємодії вашої дитини з іншими після впровадження казкотерапії в ЗДО?

4. Спілкування з дитиною:

Які історії, які ваша дитина почув або створив під час казкотерапії, вона розповідає вам? Як ці історії вплинули на її сприйняття світу і себе?

5. Почуття безпеки:

Як ваша дитина оцінює своє почуття безпеки у ЗДО після участі в сеансах казкотерапії?

- Дуже безпечно
- Безпечно
- Нейтрально
- Небезпечно
- Дуже небезпечно

6. Зацікавленість дитини:

Чи ви помітили збільшену зацікавленість вашої дитини казками та розповідями після впровадження казкотерапії?

7. Рекомендації:

Чи маєте ви якісь рекомендації щодо подальшого використання казкотерапії для покращення почуття безпеки та розвитку вашої дитини?

8. Додаткові коментарі:

Чи є у вас якісь додаткові коментарі або зауваження щодо використання казкотерапії в ЗДО та її впливу на вашу дитину?

Дякуємо за участь у нашій анкеті. Ваші відгуки та спостереження допоможуть нам краще розуміти вплив казкотерапії на розвиток почуття безпеки вашої дитини в ЗДО.